

**Югозападен университет „Неофит Рилски“
Филологически факултет
Катедра по български език**

А в т о р е ф е р а т

на докторантския труд на тема

Българските книжовници във Виена в началото на XIX век

за присъждане на образователната и научна степен „Доктор“

Докторант:
Юлия Тодорова Манасиева

Научен ръководител:
Проф. д-р Лилия Илиева

Благоевград, 2022 г.

Основни приноси на труда

1. За първи път всестранно се изследват езиковите особености на Cod. Кор. 28 и Cod. Кор. 31 от сбирката на Копитар с новобългарски ръкописи.

2. За първи път се прави цялостен вътрешноезиков превод на Cod. Кор. 29 от сбирката на Копитар с новобългарски ръкописи.

3. Изследването по езиков път потвърждава верността на твърденията и доказателствата на Лилия Илиева, че считаният досега за неизвестен автор на Cod. Кор. 31 всъщност е Марко Георгиевич и Банско е родното му място.

Публичната защита на докторантския труд ще се състои на **25.11.2022 г. от 12,00 часа в 530 зала** на Югозападния университет „Неофит Рилски“

Съдържание

Увод

1. Постановка на проблема и контекст на изследването	5
2. Източници	6
3. Предмет, цел и задачи на изследването	6
4. Методологически принципи на изследването	7
5. Досегашни изследвания върху българските ръкописи в Копитаровата сбирка	7

Първа глава

Бартоломей (Йерней) Копитар и неговото творчество

1. Биографични данни	18
2. Йерней Копитар и Вук Караджич	19
3. Творчество на Йерней Копитар	22

Втора глава

Копитарова сбирка в Националната и университетска библиотека в Любляна

1. Библиотечен опис на сбирката	29
1.1. Супрасълски сборник	29
1.2. Македонски триод от 13-век	29
1.3. Люблянски дамаскин	29
1.4. Slovarček in druga besedila v bolgarščini	29
1.5. Revnosta na togozi deto iskopa noviat kladenec	30

Трета глава

Физиологът в ръкописната сбирка на Копитар (Cod. Kor. 29)

1. Физиологът в нашата и в европейската литература.....	31
2. Вътрешноезиков превод на Физиолога от Тиквешкия сборник.....	31
3. Вътрешноезиков превод на Физиолога от сбирката на Копитар.....	32

Четвърта глава

Кодекс 28 и Кодекс 31 от сбирката с новобългарски ръкописи на Копитар

I. Кодекс 28 от Копитаровата сбирка

1. Начини за предаване на фонемния състав с помощта на букви	34
1.1. Начин за отбелязване на вокалите	34
1.2. Начин за отбелязване на консонантите	35
1.3. Графема, заети от гръцката азбука	36
2. Кодекс 28 и поетични опити от началото на XIX век в ръкопис	37

II. Кодекс 31 от Копитаровата сбирка	
1. Преводът на Евангелието от Лука в Cod. Кор. 31 от Марко Георгиевич и преводът на Евангелието на Лука от Неофит Рилски	41
1.1. Съпоставка на двата евангелски текста от Част 10-а	41
1.2. Съпоставка на двата евангелски текста от Част 35-а	42
1.3. Изводи от анализа на двата преведени текста	42
III. Обща характеристика на говора на Банско	
IV. Особенности от говора на Банско в превода на Евангелието на Лука	
А. Преводът на Марко Георгиевич	44
Б. Преводът на Неофит Рилски	46
Заклучение	48
Цитирана литература	52
Допълнителна литература	55

Увод

1. Постановка на проблема и контекст на изследването

Словенският учен Йерней (Бартоломеус) Копитар е създател на т.нар. Панонска хипотеза за произхода на Кирило-Методиевия език и вероятно това е причината името му да е слабо известно в нашата наука. Той обаче е с големи заслуги за проучването на българистичната проблематика – в колекцията му от ръкописи се съхраняват четири новобългарски ръкописа от XVII до началото на XIX век, както и ръкопис от XIII век. Най-известен сред тях е т.нар. Люблянски дамаскин, но с не по-малка важност са и останалите ръкописи. Особено ценно е, че един от ръкописите се оказва прототип на известния Додатък на Вук Караджич, създаден от непосочен автор. Отделно от това, в тази колекция се съдържа и съществена част от Супрасълския сборник, както и препис на целия сборник, направен от Йерней Копитар.

Наличието на ценни новобългарски ръкописи в сбирката на Копитар, както и голямата му роля за формиране на езиковите и правописните политики при южните славяни, са основание за внимание към неговото дело.

2. Източници

Ценни български ръкописи се намират в чуждестранни библиотеки, поради което изследването им се затруднява. С развитието на интернет обаче и на практиката големите световни библиотеки да дигитализират ценните попълнения на своите фондове, много от българските книжовни паметници станаха достъпни. Сбирката от ръкописи, събрана от Йерней Копитар, е дигитализирана от Народната и университетска библиотека в Любляна¹. Освен тези ръкописи, в дисертацията се засягат и въпроси, свързани с трудове на самия Копитар или пък използвани от него.

3. Предмет, цели и задачи на изследването

Изследването има за свой **предмет** ръкописното наследство, събрано от Копитар, което съдържа и пет български ръкописа. **Целта** на изследването е да се проучат езиково Cod. Кор. 28 и Cod. Кор. 31 от сбирката с новобългарски ръкописи на Копитар, тъй като

¹<https://www.dlib.si/results/?euapi=1&query=%27keywords%3dkopitarjeva+zbirka+slovanskih+kodeksov%27&pageSize=25&ftype=rokopisi>

досега тези два паметника не са проучвани задълбочено², както и да се направи вътрешноезиков превод на Cod. Кор. 29, който досега не е правен в езиковедската и литературоведската ни наука, а **основните задачи** на труда са следните:

- да се очертаят важните приноси, които е направил в науката Копитар, един от основоположниците на научната славистика, а също така и на балканистиката, като се изтъкне неговото научно дело, което е в основата на а) Виенската школа в славистиката, развита по-късно от големи учени като Франц Миклошич и Ватрослав Ягич; б) езиковите политики на южните славяни, свързани с уреждането на книжовните езици и на правописа им.

- да се представят българските ръкописи от колекцията, тъй като досега внимание е обръщано само на т.нар. Люблянски дамаскин.

- да се изследват езиковите особености на ръкописите, с оглед на локализирането на техния произход, като се даде езикова картина на българската реч, която те отразяват.

- да се съпоставят езиково евангелските фрагменти, отразяващи говора на град Банско, с превода на Неофит Рилски, който също е от Банско и употребява форми от родния си народен език.

4. Методологически принципи на изследването

Изследването се придържа към класически филологически принципи – опис на ръкопис, опис на езикови особености. Специално внимание се обръща на народния език, отразен в ръкописите, което налага използването на класически методи на българската диалектология. Основният метод е дескриптивният, като за да бъде по-пълно изследването на ръкописите, се използва и съпоставителният метод.

5. Досегашни изследвания върху българските ръкописи в Копитаровата сбирка

² На две морфологични особености и една ортографска в Cod. Кор. 28 и на три-четири морфологични и една ортографска в Cod. Кор. 31, онагледени с по няколко примера, обръща внимание полският професор Ханна Ожеховска. – Вж. Ожеховска, Х. Четири български ръкописа от началото на XIX в., намиращи се в Люблянската Народна и университетска библиотека (НУК)". – В: PALAEOBULGARICA, кн. 4, 1981 г., с.102-104. Най-обстойно засега е проучването на Лилия Илиева – вж. Илиева, Л. Българският първообраз на „Додатък към санктпетербургските сравнителни речници (Cod. Кор. 31 в Копитаровата сбирка в Народната и университетска библиотека в Любляна). – В: Език и литература, С., 2018, N 3-4, с. 225 – 234, pISSN 0324-1270; eISSN 2535-1036.

Както вече бе подчертано по-горе, новобългарските ръкописи, намиращи се в сбирката на Йерней Копитар, са сравнително слабо проучени. В нея ръкописите, представящи особености на нашата ръкописна традиция от 17-и до началото на 19-и век, са четири на брой.

5.1. През 1988 г. Вл. Мурдаров обнародва изследването си „Виена и началото на българската езикословна наука“³. В него разглежда приносите и влиянието, което отделни личности (В. Ягич, Л. Милетич, Б. Цонев, М. Дринов, Ив. Шишманов, Ал. Теодоров-Балан, Д. Матов, М. Иванов, Ст. Младенов, В. Облак, К. Иречек) оказват за развитието на филологическата ни наука и за популяризирането ѝ в Европа, бидейки във Виена и нейния университет⁴. Сред персонално представените липсва Копитар. Името му в друга част на това изследване авторът споменава във връзка с *Dodatak k Sanktpeterburgskim sravniteljnim rječnicima sviju jezika i narečija*, дело на сърбина Вук Караджич, чрез когото европейската наука и в частност – нейното езикознание, се запознава (особено с втората съставка на това съчинение – *Особити огледи Бугарског језика*) за първи път с най-важните особености на българския език чрез структурните особености на един негов диалект. „За това съчинение – пише Вл. Мурдаров – известният славист бива подтикнат от друг славянин – от словенеца Бартоломей Копитар (1780-1844), който е най-добрият му приятел, съветник и помощник“⁵. Авторът представя Копитар от това време като цензор на славистичния отдел на Виенската императорска придворна библиотека, в която Копитар работи, „насочвайки емоционалния си и творчески път към съдбата на всички южни славяни и изпълнен от просветителските и романтични патриотични фантазии на славянина, мечтае подобно на ред съвременници от пределите на Дунавската монархия за славянското единство“⁶.

Бидейки библиотекар във Виенската императорска придворна библиотека, Копитар е обсебен от стремежа да издигне славистиката на нова научна висота, затова поддържа контакти „с всички

³ Вж. **Мурдаров, Вл.** Виена и началото на българската езикословна наука. Издание на Държавното издателство „Народна просвета“, София, 1988, 144 с.

⁴ Вж. пак там, с. 6.

⁵ Вж. пак там, с. 10.

⁶ Вж. пак там.

известни учени слависти (и особено с водачите на чешкото културно възраждане Павел Шафарик и Йосиф Добровски) и прави достъпни за широката публика и извън границите на Дунавската монархия своите схващания за историята на славянските народи и за възникването на техния пръв книжовен език⁷. Копитар е изследователят, който, проучвайки най-старите славянски писмени паметници, издава глаголическия Клоцов сборник, намерил място в неговата сбирка от български ръкописи.

Копитар издирва писмени паметници на български език от различно историческо време и изготвя опис на характерните му черти, намерили място в тези паметници. Стреми се да установи границите на етническата и на езиковата територия, числения състав на българите и присъствието им в Европа, като е „първият, който отделя в науката българската от сръбската народност и българския от сръбския език“⁸.

5.2. През 1999 г. Вл. Мурдаров издава изследването си „Виенската славистика и българското езикознание 1822–1849–1918“⁹. Редом с дейците със съществени заслуги за развитието на българистичната наука и българското езикознание (посредством влиянието на виенската славистика и Семинара за славянска филология във Виенския университет) Вл. Мурдаров представя и Копитар¹⁰, най-вече заради това, че редом с Караджич, той не само съдейства за откриването на българския език за европейската наука, но и допринася за популяризирането на българистичната проблематика¹¹.

5.3. През 1914 г. в списанието на БАН е публикувана статията на руския учен Петровский „О занятиях В. Копитаря болгарским языком“¹². В нейното начало авторът представя еволюцията във възгледите на Копитар за същността на българския език като отделен славянски език, различен включително и от сръбския¹³. Изтъква и

⁷ Вж. пак там, с. 11. Вл. Мурдаров посочва брой от 580 души от различни националности, с които Копитар води такава кореспонденция.

⁸ Вж. пак там, с. 13.

⁹ Вж. **Мурдаров, Вл.** Виенската славистика и българското езикознание 1822–1849–1918“. Издателство „Пигмалион“, Пловдив, 1999 г. 414 с., ISBN 954-8336-45-6.

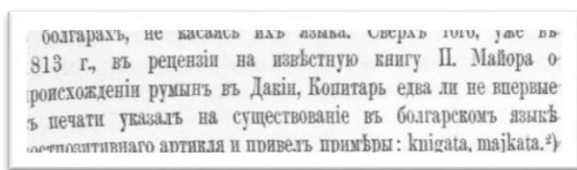
¹⁰ Вж. пак там, с. 29-41.

¹¹ Вж. пак там, с. 347.

¹² Вж. **Петровский, Н. М.** О занятиях В. Копитаря болгарским языком. – В: Списание на БАН, 1914, т. 8, с. 19–74.

¹³ Вж. пак там, с. 25-34.

заслугата на Копитар за писменото известяване, че българският език притежава задпоставен определителен член:¹⁴

5.4. Най-известен засега сред ръкописната Копитарова колекция с новобългарски ръкописи е Люблянският дамаскин – най-обстойно проученият досега български ръкопис в нея. Проучването и цялостното му обнародване у нас е заслуга на Ст. Аргиров¹⁵. Самият Аргиров в началото на своето изследване на ръкописа казва, че ръкописът е много важен както от езикова, така и от историко-литературна страна¹⁶. Не за да изтъкне себе си и приноса си, а най-вече неудовлетвореност, граничеща с обида, долавяме в думите на Аргиров по отношение на повърхностното проучване на този български ръкопис от проф. Ламански и неговото формално отразяване през 1869 г., когато коментира неговото оправдание, че не е имал много време и филологически пособия, а пък е желаел лятната му работа в Любляна да не остане безплодна (вж. пак там)¹⁷. Завършвайки уводните си бележки, Ст. Аргиров с право заключава: „Че дѣйствително уважаемиятъ професоръ е разглеждалъ нашиятъ ръкописъ отгорѣ, отгорѣ, което ни най-малко не заслужава, ще се убедятъ читатели-тъ отъ разбора, който азъ ще подамъ“¹⁸.

Описанието си на Люблянския дамаскин Ст. Аргиров започва с данни за неговия външен вид и обем: „Нашиятъ ръкописъ има всичко 108 л. и е добръ подвързанъ. Въ началото на ръкописа липсва 1 л., между 45 и 46 л., ако сѣдимъ по числото на листовѣтъ въ всѣка кола, липсватъ 3 л. Колко листа липсватъ на края, не може

¹⁴ Вж. пак там, с. 27.

¹⁵ Вж. **Аргиров, Ст.** Люблянският български ръкопис от XVII век. – В: Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, 12, 1895, 463-560; 16-17, 1900, 246-313.

¹⁶ Вж. **Аргиров, Ст.** Люблянският български ръкопис от XVII век. – В: Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, 12, 1895, с. 464.

¹⁷ Вж. пак там.

¹⁸ Вж. пак там, бележките под линия.

да се каже, – навърно не повече от 1-2 коли. От 29 л. имаме само една малка част, той е скъсан напръко.

Люблянският бълг. паметникъ съдържа 6 слова, от които първото и второто сж безъ начало, а първото и безъ край, за това азъ ще подамъ тѣхнитѣ заглавия, като ще допълнѣж и туй, което липсва на първитѣ двѣ слова, споредъ единъ печатенъ новогръцки сборникъ, тъй като се вече доказа, че тѣ не сж български произведения, както мислеше проф. Ламански, а прѣводи отъ грѣцки“¹⁹. Следва съдържанието на шестте слова на ръкописа, който Ст. Аргиров представя от страница 466 до страница 560 на Сборника²⁰. Коректно, той отдава своята благодарност на г. Г. Поливка, който е бил така добър да се постарее да се заеме Люблянският ръкопис от университетската библиотека в Прага, където Ст. Аргиров е могъл да го препише²¹.

След уводните бележки в част I и представянето на целия текст на ръкописа в част II, Ст. Аргиров ни запознава със същинската част на своето изследване на Люблянския дамаскин – Част III. Палеографични особености (с. 246-252); Част IV: Граматика (А. Фонетика: с. 252-269; Б. Морфология: [а. Склонение: с. 269-285; б. Глаголни форми: с. 286-290; в. Неизменяеми части: с. 291-295]; В. Синтактични особености: с. 295-298); Част V. Ударение (с. 298-305); Част VI. По особни думи и изрази (с. 306-313)²².

Разбира се, само формалното посочване тук на отделните раздели и подраздели от изследването на Ст. Аргиров не дава пълна представа за същинското му съдържание. Например в частта „Фонетика“ авторът представя особеностите на *гласните*, но това детайлно тяхно представяне включва особености като например липса на **ж** в корена на думите и замяната му с **ь** (**ѣ**), замяната на **ж** в глаголните окончания и основите с **а**, **ь**, **ѣ**, и т.н.; включва детайлно представяне на еровите вокали в различни позици, включително и мястото им в

¹⁹ Вж. **Аргиров, Ст.** Люблянският български ръкопис от XVII век. – В: Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, 12, 1895, с. 465-466.

²⁰ Вж. **Аргиров, Ст.** Люблянският български ръкопис от XVII век. – В: Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, 12, 1895, с. 466-560.

²¹ Вж. бележка N1 под черта на с. 465. – В: Аргиров, Ст. Люблянският български ръкопис от XVII век. Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, 12, 1895.

²² Вж. **Аргиров 1900:** Вж. Аргиров, Ст. Люблянският български ръкопис от XVII век. – В: Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, 12, 1895, с. 466-560.

групите от звукове **-зр/-рз-** и **-зл/-лз-**; и т.н. Представянето на особеностите на *съгласните* включва и анализ на спецификата на групите от съгласни, включително и техни асимилационни промени (**-св->-сл-**; **-вн->-мн-**; **вз->ѝ-**; и т.н.), промени със съгласните в съседство с **-ј-**; омекчаване и втвърдяване на съгласни; изчезване на съгласни; вмятане на съгласни; и т.н.

В частта за анализ на склонитбените типове авторът представя особеностите на именното склонение по число и падеж (*твърди о-основи*; *меки о-основи*; *твърди и меки а-основи*; *местоимения* и *прилагателни имена* [прости и сложни] по падеж и произход от основите; представя особености на *определителните членове* в зависимост от рода и числото; особености на *глаголните форми* в зависимост от глаголното време, лицето и числото; особености на *наклоненията* и *причастните форми*; и т.н.).

В частта за синтактични особености авторът проследява употребата на *безпредложен родителен притежателен*; *безпредложен родителен падеж след определени глаголи*; представя случаи на несъгласуване по число и род на *подлог със сказуемо*; особености при употребата на *отрицателна частица*; проследява особености при употребата на глаголите **нмамъ**, **вжда**, **съмъ**; и т.н.

В частта за специфика на ударението авторът подчертава, че в ръкописа ударението е поставено на всички думи. Проследява употребата му в едносложни и двусложни думи в зависимост от рода, числото, падежа и завършека на съществителното име; представя особености на ударението, свързани с употребата му при местоимения, прилагателни имена, глаголи и предлози.

В последната, шеста част на своето изследване на ръкописа, Ст. Аргиров представя с обяснение по-особени употреби на определени думи и изрази.

Едва когато имаме цялото това подробно знание за извършения от Стоян Аргиров анализ и се запознаем лично с изследвания от него Люблянски дамаскин, тогава добиваме истинска детайлна представа каква е точно заслугата на Ст. Аргиров за изучаването на този ценен ръкопис от българското езикознание и мястото му в него.

5.5. В списание „Старобългаристика“ през 1981 г. полският професор Ханна Ожеховска публикува своя статия²³, в която представя особеностите на четирите новобългарски ръкописа от Копитаровата сбирка. Три от тях са със светски характер, а четвъртият носи чертите на авторско произведение и е подписан с името и фамилията П. Казакович²⁴.

5.5.1. Cod. Kop. 28

Ожеховска информира, че текстът на този ръкопис се състои от 58 страници (29 листа) и преобладаващата му част е в стихове²⁵. Като цяло те са с поучителен характер и са адресирани към младежите, учителите и родителите. Според нея авторът на ръкописа етимологизира правописа в него, като се опира на църковнославянския език и доказателство за това свое твърдение тя вижда в честата употреба на графемите **ѣ** и **ы**²⁶.

Ръкописът е датиран откъм време на написването му (1815 г.), откъм място на написването (Виена) и е подписан с името и фамилията П. Казакович, като е отбелязано и родното място на автора (Ловеч). Предположението, че автор (или преводач) на ръкописа би могъл да бъде Емануил Васкидович, който „през същата 1815 г. основава светско училище в Свищов, но е роден в Мелник, а е учил в Гърция, между другото и френски“²⁷ „трудно се отнася към текст, подписан от П. Казакович, въпреки че самото име би могло да бъде литературен псевдоним“²⁸. Въпросът за авторството Ожеховска оставя отворен.

5.5.2. Cod. Kop. 29

За тази част от ръкописната сбирка Ожеховска казва, че е единственият от четирите ръкописа, за който е изключено да се твърди, че е създаден по поръчка на Копитар, тъй като представлява новобългарски превод на „Физиолог“, компилиран вероятно от различни текстове²⁹. Наличният ръкопис се състои от 52 малки листа,

²³ Вж. **Ожеховска, Х.** Четири български ръкописа от началото на XIX в., намиращи се в Люблянската Народна и университетска библиотека (НУК)". – В: PALAEOBULGARICA, кн. 4, 1981 г.

²⁴ Вж. пак там, с. 99.

²⁵ Вж. пак там, с. 102.

²⁶ Вж. пак там, с. 103.

²⁷ Вж. пак там.

²⁸ Пак там.

²⁹ Вж. пак там, с. 100.

разпределени в тетрадки, включващи по осем листа, без следи по тях от подшиване или подвързване, без пагинация, част от тях с липса на заглавни страници и на други страници с неуточнен брой, други от тях – с липса на начало или на край на текста и вероятно целият наличен ръкопис е част от много по-голям ръкопис, вероятно останал и той недовършен (вж. пак там.).

Според Ожеховска от езикова гледна точка текстът носи черти на източнобългарски или югоизточен диалект заради фонетични и морфологични черти, които той притежава: пълна редукция на вокалите, употреба на частица **жа** за образуване на формите на просто бъдеще време, окончание **-ет** при глаголите от сегашното второ новобългарско спрежение, и т.н.³⁰.

Ще си позволим да вметнем, че от гледна точка на съвременното състояние на българските диалекти, 1) качествената редукция може да се отнесе както към почти всеки от източните български говори, така и за онази част от западните български говори, намираща се днес в географските граници на Република Гърция; 2) частицата **жа** за образуване на просто бъдеще време можем да отнесем към източнобалканските говори в Чирпанско, Новозагорско и Старозагорско; 3) глаголното окончание **-ет** – за част от източноизточните говори³¹. Дали обаче днешните български говори като локация са притежавали същите фонетични, морфологични, синтактични и лексикални особености и преди два века, е друг въпрос, на който отговор може да даде установяването на авторството на тези ръкописи и оттук – родното място на техния автор (или автори).

5.5.3. **Cod. Кор. 30**

Ожеховска твърди, че ръкописът почти сигурно е възникнал по поръчка на Копитар, писан е на български (рядко – с църковно-славянски примеси) и носи чертите на централния балкански диалект на автора му³². Допуска също (и привежда съответните аргументи), че Cod. Кор. 30 и Cod. Кор. 28 „са били написани или

³⁰ Пак там.

³¹ Вж. Стойлов, А. Българска диалектология. Помагало. Бл., 2005.

³² Вж. Ожеховска, Х. Четири български ръкописа от началото на XIX в., намиращи се в Люблянската Народна и университетска библиотека (НУК)". – В: PALAEOBULGARICA, кн. 4, 1981 г., с. 101.

най-малкото – са били доставени като материал за филологически изследвания“³³.

5.5.4. Cod. Кор. 31

Ръкописът е кратък, съдържа 9 листа и още пет (от 10 до 14), които са празни. Според Ожеховска този ръкопис се отличава от останалите както по своя характер (материал за кратка граматика на българския език с оглед на регионалните му варианти), така и по диалектната си основа, тъй като „човекът, пригответил речниково-граматичната част, е имал съзнанието за диалектните различия в българския език“³⁴. По същество този ръкопис представлява двуколонен списък с номерирани думи и изрази – съществителни имена (подредени по тематични групи), отглаголни съществителни имена, прилагателни имена, наречия (образувани от прилагателни имена), местоимения, предлози, числителни, което дава основание на Ожеховска да предположи, че номерираните думи са отговор на предварително подготвен въпросник³⁵.

Ръкописът съдържа и части от превода на Евангелието от Лука, които са предмет на изследване в следващи части на тази докторантура.

5.6. През 1983 г. в списание „Старобългарска литература“ Ханна Ожеховска публикува³⁶ статията „Български „Физиолог“ от сбирката на В. Копитар в Народната и университетска библиотека в Люблина (Cod. Кор. 29)“. Ръкописът „Физиолог“ (Cod. Кор. 29 по номерирането на Ожеховска и N 32 по номерацията на Мошин), заедно с останалите три от ръкописната сбирка, представлява „малко известна югоизточна (а може би по-точно „централна дунавска“ – от четириъгълника – Никопол – Свищов – Ловеч – Плевен) ранна редакция на българския литературен език от неговия предстандартен (предпечатен) период“³⁷. Ожеховска определя този ръкопис като най-дългия и най-загадъчния от четирите в сбирката на Копитар поради обстоятелството, че съдържа такава редакция на „Физиолога“, която не е известна нито в познатите български

³³ Вж. пак там, с. 102.

³⁴ Вж. пак там, с. 103-104.

³⁵ Вж. пак там.

³⁶ „Български „Физиолог“ от сбирката на В. Копитар в Народната и университетска библиотека в Люблина (Cod. Кор. 29)“. – В: Старобългарска литература, кн. 13, 1983, с. 91-143.

³⁷ Вж. пак там, с. 91.

физиолози, нито изобщо в славянските (вж. пак там). Тъй като посочената творба не съдържа названия на растения и на минерали, Ожеховска смята, че по-сполучливо негово название би било „Бестиарий“, а не „Физиолог“ (вж. пак там). Ожеховска съобщава, че първоначално ръкописът не е имал номерация на страниците, като впоследствие някой (неизвестен засега) ги е номерирал с молив, а впоследствие самата Ожеховска, след получено съгласие на ръководството на Ръкописния отдел на NUK, номерира листовите на ръкописа. Това номериране, твърди Ожеховска, трябва да се счита за условно, тъй като липсват страници на ръкописа, липсва заглавна корица, липсва наслов на първата страница, не е бил и подшит³⁸. Всичко това тя прави, защото в статията си публикува текста на „Физиолога“ (вж. с. 93-132 от статията), като подробно обяснява някои осъвременени (в правописно отношение) негови особености.

Статията си Ожеховска завършва с „Правописни бележки към „Люблянския физиолог“, разположени на с. 133-143.

5.7. През 2018 г. Лилия Илиева публикува статията си „Българският първообраз на „Додатък към санктпетербургските сравнителни речници (Cod. Кор. 31 в Копитаровата сбирка в Народната и университетска библиотека в Любляна)“³⁹.

Обект на внимание в статията е ръкописът прототип на Вуковия Додатък⁴⁰, който е един от четирите в новобългарската сбирка с ръкописи на Копитар, като Илиева си поставя за задача 1) да идентифицира Cod. Кор. 31 като прототип на Вуковия Додатък, 2) да установи авторството му и 3) да установи датирането му⁴¹. Важен е фактът, който Илиева първа отбелязва в езиковедската литература, че този български ръкопис вече е бил описан и забелязан и от други учени, но до нейната публикация не е бил осмислян във връзка с Додатъка на Караджич⁴². В критичен дискурс представя написано от Ожеховска за този ръкопис, като наред с верните нейни (на

³⁸ Вж. пак там.

³⁹ Вж. Илиева, Л. Българският първообраз на „Додатък към санктпетербургските сравнителни речници (Cod. Кор. 31 в Копитаровата сбирка в Народната и университетска библиотека в Любляна). – В: Език и литература, С., 2018, N 3-4, с. 225 – 234, pISSN 0324-1270; eISSN 2535-1036.

⁴⁰ Вж. пак там, с. 227.

⁴¹ Вж. пак там.

⁴² Вж. пак там, с. 229.

Ожеховска) наблюдения за ръкописа, коригира предположението, че думите в речниковата част на ръкописа не са отговор на „някакъв предварително приготвен въпросник“, а този въпросник всъщност е въпросникът на Палас (вж. пак там). Кorigира и някои неточни твърдения на Ожеховска, свързани със 1) сравняването на българското с френското ударение – всъщност авторът на ръкописа не сравнява двата типа ударение, а отбелязва особеност в изговора на стб. Ъ в родния си диалект и затова е отбелязал изговора на този вокал по начин, както е прието той да се отбелязва във френския правопис – като *ê* (вж. пак там), което е твърде различно от твърдяното от Ожеховска; 2) авторът на ръкописа е имал понятие от църковнославянски, твърди Ожеховска, но прецизният анализ на Илиева сочи, че авторът на ръкописа използва не църковнославянски, а сръбския му вариант (вж. пак там, с. 231). Особено ценно е наблюдението на Илиева за буквеното отбелязване на *к'* от родния диалект на автора на ръкописа с Вуковата графема *ћ* (вж. пак там), което пък от друга страна е аргумент за локализиране на родното място на автора на ръкописа. Изключителен в това отношение е приносът на Илиева с тази статия към лингвистичната част на българистиката, защото 1) доказва, че автор на ръкописа, послужил за прототип на Вуковия Додатък, е Марко Георгиевич, 2) родното място на Марко Георгиевич е Банско и 3) към името на Вук Караджич като основател на лингвистичната българистика вече трябва да се добавя и това на Марко Георгиевич⁴³.

⁴³ Вж. пак там, с. 233-234.

П Ъ Р В А Г Л А В А

Бартоломей (Йерней) Копитар и неговото творчество

Копитар е учен с голяма известност. Работил е в Хабсбургската империя, по народност е словенец. Името му се свързва със създаването на словенската книжовна норма в началото на 19 век.

1. Биографични данни

Те са събрани за първи път от В. Ягич в Седма глава на неговия знаменит труд “История славянской филологии”⁴⁴. Копитар е роден на 21 или на 23 август 1780 година в село Репније, в района на град Водице, район в Горенско, разположен по пътя от Любляна за Кран, в селско семейство със седем деца. Завършва гимназия в Любляна, където се дипломира и по философия, а след това работи като частен учител. През 1808 г. заминава за Виена, където се записва за студент по право. Подпомогнат е финансово от барон Зигмунд Цойс (Sigmund Zojs). Още в Любляна Копитар се ползва с неговото покровителство, тъй като е домашен учител на децата му и се нуждае от помощ, тъй като още като гимназист остава без баща. Копитар е един от словенските културни и научни дейци, които в Любляна са се събирали около фигурата на богатия и просветен меценат Зигмунд Цойс. В кръга му Копитар се включва през 1803 г. и благодарение на пребиваването си тази в културна среда научава италиански и френски, придобива познания по английски, а немският и латинският са част от основната образователна култура на словенските младежи по това време.

Още преди заминаването си за Виена младият Копитар е обучавал на словенски език немска аристократка и се е сблъскал с липсата на речници и граматика за този език. Затова първия филологически труд, който издава, е *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark* (Грамматика на славянския език в Каринтия, Карниола и Щирия (1808-1809). Както се вижда, езикът, който сега ни е известен като “словенски”, по това време все още няма утвърдено единно име. Трудът излиза от печат, когато Копитар вече е във Виена, където записва право. Във Виена той общува със сърби, гърци, албанци, власи румънци (вероятно – цинцари) и, както се вижда от ръкописите в сбирката, и с българи. Решително влияние за

⁴⁴ Ягич, В. История славянской филологии. Санкт Петербург, 1910 г.

тези негови интереси има запознанството му с т. нар. Четириезичник на Даниил, препечатан в изданието на Лийк (за което ще стане дума по-късно). Благодарение на това той придобива познания по тези езици. Наред с това, изучава старогръцки, латински, английски, френски и известните славянски езици по това време. Интересите му към черковнославянския и делото на Кирил и Методий датират от преди това. Още през 1810 година е назначен за цензор на гръцките и славянски книги, издавани във Виена. Много голямо значение за неговите научни интереси изиграва срещата му с Якоб Грим, който през 1815 г. посещава Виена. След това Копитар и Якоб Грим си кореспондират, като обсъждат въпроси на славянските езици, вярвания, фолклор и митология. През 1817 г. с неговите усилия в Лицея в Любляна е открита катедра за славистика, където е преподавал Вук Караджич.

Йерней Копитар е обнародвал 126 научни труда, всички – на немски или латински език. Негова заслуга е, че през 1843 г. в Любляна започва да излиза първият вестник на словенски език. Негови са идеите за фонетичния правопис, почерпени от немската школа, които се споделят също така и от Вук Караджич.

Завършва земния си път във Виена на 11 август 1844.

2. Йерней Копитар и Вук Караджич

Контактите на Копитар с Караджич са били нееднократно обект на научно внимание (вж. Конев 2007)⁴⁵. С оглед на един от ръкописите от Копитаровата сбирка, който е от основен интерес в настоящия дисертационен труд, обстоятелствата около тези контакти имат голямо значение. Причината е, че точно този ръкопис се оказва прототип на Караджичевия Додатък, факт, който доскоро не беше известен в науката.

Копитар през целия си живот е заемал солидна чиновническа длъжност в Хабсбургската империя: имперски цензор за славянските и гръцките книги към полицията във Виена (срв. Томсън 1999: 211)⁴⁶ и библиотекар във Виенската императорска

⁴⁵ **Конев, Илия.** Вук Караджич за българите и европейската българистика. „Пропелер“, С., 2007, с. 333.

⁴⁶ **Francis J. Thomson.** Jernej Kopitar and the Acquisition of Slavonic Codices from Chilandari and Zographou for the Imperial Court Library at Vienna in 1827. Wiener Slavistisches Jahrbuch. Vol. 45 (1999), pp. 201-218 (18 pages). Published by: Harrassowitz Verlag; Austrian Academy of Sciences Press.

библиотека. При това положение е нормално той да провежда определени политики на империята спрямо славянството. Копитар например е споделял напълно отрицателното отношение към славяносръбския. Изследователите виждат в това неговото опасение, че чрез този езиков стандарт навлиза руско влияние (вж. пак там). За ролята, която е имал върху трудовете на други учени, В. Ягич казва, че Копитар има по-голямо участие в трудовете на другите, отколкото в своите (Ягич 1887: XXXVIII).

В края на 1813 г. Копитар се запознава с Караджич. Съвременни хърватски автори, които разглеждат езиковия проект на Караджич, завършил с езикова стандартизация, обща за сърби и хървати, представят Караджич като просто оръдие на Копитар, който налага интересите на Империята. Според него, дори събирането на фолклорни произведения, донесло на Вук световна слава, има за задача да се бори против старата църковнославянска лексика, архаичния език и да представи народната лексика. Но всички автори признават, че Копитар специално е издирвал човек, когото да натовари с мисията да бъде нещо като “втори Качич-Миошич” и е имал шанса да попадне на Вук.

За участието на Копитар в работата на Вук върху Речника от 1818 г. свидетелства собственото признание на Вук в негово писмо до руския славист Срезневски⁴⁷.

Вижда се, че Копитар и Караджич са в непрекъснат контакт, като самият Копитар участва в съставянето на Речника. Целите на Копитар при представянето на лексиката са изразени от него самия в съобщение от кореспонденцията му. В свое писмо от 1815 г. той пише на Йосиф Добровски: *Naložio sam mu (Vuku) zatim da izradi još i rječnik kako bih potpuno učvrstio tu književnu reformu čije su posljedice pogodne za austrijsku katoličku većinu i koja ujedno potkopava rusomaniju tih šizmatičkih Iliraca.* (вж. Ivić 1926: 262)⁴⁸.

В литературата възгледите на Копитар по отношение вписването на българите в “илирийския” проект са засягани слабо. Смята се, че

⁴⁷ Pavlović, Stevan. Vuk Stefanović Karadžić i književna radnja njegova. Srbski letopis. Matica srpska. 1864: 115-134.

⁴⁸ Ivić, Aleksa. Arhivska građa o srpskim i hrvatskim književnim i kulturnim radnicima. 1740-1880. Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda II. Beograd-Subotica. 1926. SKA.

научните заблуди на Йозеф Добровски са въвели науката, но и имперските власти до идеята за “пансърбизма” на южните славяни. В редовете на увлечените по тази идея е и Копитар. Под негово влияние и Вук известно време причислява българите към сърбите и в първото издание на своя сборник е включил и две български песни. Може само да се гадае за ролята на Копитар за промяната във възгледите на Вук Караджич, който едва в Додатъка отделя българския език като самостоятелен. Но фактът, че прототипът на Караджичевия Додатък се намира сред ръкописите от Копитаровата сбирка, говори за негови търсения в тази насока (вж. Thomson 1999; Tomova 2003)⁴⁹.

За вниманието на Копитар към българите може да се съди и по факт от неговата кореспонденция: през април 1830 той изразява безпокойство във връзка със слуховете, че от Императорската академия в Санкт Петербург са командировали в българските земи Юрий Венелин, снабден с 6000 рубли. Безпокойството му е свързано с въпроса за съдбата на книжовни паметници от Атон, които, разбира се, е трябвало да бъдат придобити във Виена (вж. Томсън 1999: 201). Както е известно, старите книжовни паметници живо интересуват Копитар и той, като създател на т.нар. Панонска хипотеза за потеклото на Кирило-Методиевия език, поставя в основата на този книжовен език словенски диалекти. Изследователите обаче редовно отбелязват, че самият Копитар не е смятал словенския език за годен за самостоятелно книжовно развитие и е бил привърженик на идеята за общ славянски книжовен език.

3. Творчество на Йерней Копитар

В тази част от докторантурата се обръща внимание на:

- пиесата за деца *Tinček Petelinček* (тя е по оригинал от немския писател Аугуст фон Клобуц), приема се, че е поставена за първи път през 1803 г. и се счита за начало на словенската драматургия и на словенския театър.

⁴⁹ **Francis J. Thomson.** Jernej Kopitar and the Acquisition of Slavonic Codices from Chilandari and Zographou for the Imperial Court Library at Vienna in 1827. Wiener Slavistisches Jahrbuch. Vol. 45 (1999), pp. 201-218 (18 pages). Published by: Harrassowitz Verlag; Austrian Academy of Sciences Press.

Tomova, Elena. Doxae of South Slavic Saints in Medieval Serbian Literature (Kopitar collection, Ljubljana, Slovenia). Journal: Scripta & e-Scripta, vol 1, 2003.

- първата словенска граматика *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark* (Грамматика на словенския език в Карниола, Каринтия и Щирия). Издадена е през 1808 г. в Любляна (Лайбах). Тъй като отначало Караджич не отделя българите от сърбите (както той нарича всички южни славяни), по-нататък, очевидно под влияние на Копитар, все пак ни отделя езиково. В своя труд по граматика Копитар обаче е все още под влияние на авторитета на Йозеф Добровски и макар да отделя българите като народ, различен от илирийците, по-нататък, като привежда славянските езици, следва Добровски. Копитар в този труд е изправен пред редица проблеми – как да се казва родният му език и каква азбука да се предпочита за неговото записване – кирилица или латиница. Симпатиите на Копитар към кирилицата идват от факта, че той приема за първи писмени паметници на родния си език старобългарските паметници на кирилица. Същевременно, той ясно разграничава словенския език от “илирийския”, който е език за останалите южнославянски народи в неговите възгледи, изразени в труда. Граматическото описание на родния си език Копитар е представил подборно, но трудът му не получава висока оценка от Ягич в това отношение.

При излагането на склоненията Копитар добре е класифицирал имената, които на практика следват старите склонения по различни основи.

Интересно е описанието, което Копитар прави на глагола, като отделя много място на видообразуването. За времената се позовава на руска граматика, но за изключително специфичната категория на глаголният вид в славянските езици е използвал чешка граматика (*Grammatica linguae Boemicae*, Prag). На с. 308 Копитар е дал на латински термините от чешката граматика и дава примери от своя език към тях:

*“Verba perfecta , verba significationis perfectae”,
“Verba imperfecta , Verba significationis imperfectae”.*

Изброява и протестантските книги на словенски език, които използва. Като цяло, тази граматика има не само значение за историята на словенистиката, но и за развитието на граматическата терминология и граматическите проучвания върху славянските езици.

3.3. Копитар като славист

3.3.1. Копитар и Добровски

Между Копитар и Добровски съществува обширна кореспонденция на немски език, която е издадена в оригинал и превод⁵⁰.

Още в ранния си труд върху граматиката на словенските наречия Копитар проявява интерес към съпоставката на форми на думи от различни славянски езици, които се отличават помежду си фонетично. Той е представил и таблици с подобни съпоставки. Особено присърце обаче той взема въпроса за изграждането на стандартизиран език, който да обединява различните южнославянски наречия.

3.3.2. Копитар и Клоцовият сборник

Големи са заслугите на Копитар за палеославистиката. Именно той издава един от най-ценните ранни глаголически паметници – Клоцовия сборник, за който се предполага, че е от 11-и век. През 1836 г. Копитар издава основната част от ръкописа – дванайсетте листа, запазени в Тренто⁵¹. По-късно, през 1860 г., Франц Миклошич издава и двата листа от Инсбрук. Частта, издадена от Копитар, през 1995 г. има друго издание, направено от Jože Toporišič и Martin Benedik⁵². Изданието на Копитар е снабдено с обширна въстъпителна студия, която съдържа текста също на Фрайзингските листове (Брижински споменики), както и други текстове, например XXXIII. A P P E N D I X P R I M A : K. A L E N D A R I U M O S T A O M. Самият текст от Клоцовия сборник е даван в две колони: вляво е оригиналният текст, а вдясно е текстът с поставени шпации. Текстът е транслитериран на кирилица. След него са дадени текстовете на гръцки и на латински. Следват извадени евангелските цитати, срещани в текста. Изданието е снабдено и с кратка граматика и речник на “сакралния език на славяните” (*Slavorum Linguae Sacrae brevis Grammatica et Lexicon*).

В речника е дадена цялата лексика на Клоцовия сборник, различена с астериск, а също и лексика от допълнителни източници.

⁵⁰ <https://www.prlib.ru/item/363789>

⁵¹ https://proxy.europeana.eu/2020127/URN_NBN_SI_DOC_IBTMDWNM?view=http%3A%2F%2Fwww.dlib.si%2Fstream%2FURN%3ANBN%3ASI%3ADOC-IBTMDWNM%2Fcdfb8900-c51a-42ba-9055-62b05dfe4e39%2FPDF&disposition=inline&api_url=https%3A%2F%2Fapi.europeana.eu%2Fapi

⁵² **Kopitar, Jernej.** Jerneja Kopitarja Glagolita Clozianus - Cločev glagolit. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1995.

Материалът от речника е изцяло включен по-късно от Франц Миклошич в неговия Лексикон⁵³.

3.3.3. Трудовете, включени в сборника *Руски ученик и глосист на Хесихий в Константинопол, XII-XIII век. От Виенския кодекс*⁵⁴ [*Hesychii glossographi discipulus et epiglōssistēs russus in ipsa Constantinopoli sec. XII-XIII*] са важни за българската наука по различни причини. Една от тях е, че тук Копитар говори за екземпляр от книгата на Филип Станиславов “Абагар” (Рим, 1651 г.), който още не е идентифициран в науката (*Per Ambrosianil Copies of Filip Stanislavov's Abagar (Rome, 1651)* в *Scripta et E-Scripta*, 14–15 / 2015. р. 68~). Хесихий Александрийски (гр. Ἡσύχιος ὁ Ἀλεξανδρεὺς, лат. Hesychius Lexicographus) е гръцки лексикограф, на когото палеобалканистиката дължи много. Живял е през V или VI в. от н.е. Съставил е обширен речник на гръцкия език, като е отбелязвал диалектната принадлежност на думите, но и произхода на някои от тях от стари езици, съседни на гръцкия. Издаван е във Венеция през 1514, 1521 г., 1629 г. и впоследствие е претърпял и много други издания. Изданието е по ръкопис, който е от 15-и в., и се пази в библиотеката “Сан Марко” във Венеция.

Речникът на Хесихий, очевидно – добре известен на Копитар, съдържа около 51 000 статии. В своето издание Копитар работи с друг ръкопис, който смята, че е изготвен от ученик на Хесихий. Това е ръкопис № 171 от Виенската национална библиотека, който напоследък е изследван от В. Ушаков. Този речник е на гръцкия език и е съставен от неизвестен автор през 11-12 век. От неговите 395 листа, преведени “на руски език”, са само лист 1 г-15 г и 275v-278v. Напоследък тези глоси се смятат за първи паметник на руския език. Руският характер на глосите не буди съмнение, тъй като формите са с пълногласие (по развой на съчетанията **tort*, **tolt*, **tert*, **telt*) и отсъстват български рефлексии на **tj* и **dj*, както и други особености (вж. Ушаков 1971)⁵⁵.

⁵³ **Franz Xaver von Miklosisch.** *Lexicon Linguae Slovenicae veteris dialecti.* Vindobonae, 1850.

⁵⁴ https://ia902201.us.archive.org/32/items/hesychiiglossogr00kopi_0/hesychiiglossogr00kopi_0.pdf

⁵⁵ **Ушаков В.** Древнерусский перевод греческого словаря (рукопись Венской национальной библиотеки) Текст. / В.Е. Ушаков // Русский язык. Источники для его изучения. М., 1971. С. 44-58.

За съдържанието анонимният автор на описа съобщава, че трудът съдържа различни екземпляри от лексиконите на ръкописи, които се съхраняват във Виенската библиотека и които носят името на Хесихий или Св. Кирил⁵⁶.

3.3.4. Ценен труд е изследването на Копитар върху т.нар. Реймско евангелие. В това свое изследване той, по преписа на Силвестър, превежда и обяснява това евангелие на латински език. Към текста Копитар е написал своите известни „Prolegomena Historica“, където е изтъкнал факта, че славяните са единствените в цяла Европа, Азия и Африка, на които католическата църква е дала възможност за богослужение на техен език, докато другите са задължени да използват латинския език. Тук той е изложил и своята панонска хипотеза за произхода на “свещения език на славяните”, според която богослужението на този език се е извършвало в Панония. Според него, това е причината Реймското евангелие да е достигнало до франкските крале, където, както е известно, се е ползвало с особен статут и се е използвало при коронация.

3.3.5. Ръкописи от Хилендар и Зограф

Вече беше отбелязано, че Копитар е забелязал с голямо внимание мисията на Юрий Венелин. Тя е била стимул за него да се погрижи за ръкописи от Хилендар и Зограф, които да се придобият от Виенската национална библиотека (въпросът подробно е разгледан от Франсис Томпсън)⁵⁷.

3.4. Копитар като “балканист”

Интересът на Копитар към езиците на Балканите е предпоставен от неговото запознанство с Четириезичния речник на Даниил от Москополе⁵⁸. Заниманията на Копитар с балкански езици са разгледани пълно в статия на Л. Илиева⁵⁹, а неговите възгледи са

⁵⁶ Става дума за св. Кирил Александрийски.

⁵⁷ Вж. **Thomson, Fr.J.** Jernej Kopitar and the Acquisition of Slavonic Codices from Chilandari and Zographou for the Imperial Court Library at Vienna in 1827. –In: Wiener Slavistisches Jahrbuch. Vol. 45 (1999), pp. 201-218 (18 pages). Published By: Harrassowitz Verlag.

⁵⁸ Речникът се намира по линк:

<https://digitallibrary.academyofathens.gr/archive/item/5599?lang=el>

⁵⁹ Вж. **Илиева, Л.** Българската граматика през ситото на книжовния език и европейският езиков съюз (SAE). – В: Български език. Приложение. С., 2020, 67, с. 94-108.

развити в студия⁶⁰. Л. Илиева е разгледала въпроса за източниците на езикови данни за Копитар. Тя пише: “Много любопитни са сведенията, които Копитар дава за текстовете, от които черпи знанията си за българския език и които са му предоставени от Вук Караджич. Той упоменава същите книги, които упоменава и Караджич, но с посочването, че те се намират в собствената му колекция. Това са двете издания на Йоаким Кърчовски (Hadschi-Joachim Daskal) „Повест ради страшного и втораго пришествия Христова“ (1814) и „Различна поучителна наставления“ (1819), и двете – издадени в Буда. За тези материали Копитар твърди, че всички са събрани от Вук от двама български търговци от района на Разлог в южната част на Хемус, които са родени във Виена, за да се види народният език в долната част на Дунав. Тук Копитар дава информация, че търговците са родени във Виена, но нищо не споменава за ръкописа, който и сега се намира в неговата колекция в Любляна (Cod. Кор. 31 в Народната и университетска библиотека)⁶¹. Както отбелязва Л. Илиева, Копитар е използвал и две други книги: 1) библейските разкази на Й. Хюбнер, преведени от немски на руски и от руски на български от Анастасий Стоянович от Котел или Казан (също южно от Хемус, според Копитар), отпечатана в Буда през 1825; 2) „Кратка свещена църковна история на Стария и Новия завет, във въпроси и отговори“, Будим, 1825.

Копитар, верен на своите възгледи, че новите книжовни езици трябва да са различни от традиционния книжовен език, отбелязва, че те са на “славено-български”. Тук се проявява и неговата враждебност към т.нар. “славеносръбски език” (използван от православните в старата Хабсбургска империя), който той, с помощта на В. Караджич, успява да извади от употреба и да го замени със сръбохърватския, скрепен и с договор между сърби и хървати.

⁶⁰ Вж. **Kopitar, J.** Albanische, walakische u. bulgarische Sprache. – Jahrbücher der Literatur. Wien, 1828.

⁶¹ **Илиева, Л.** Българският първообраз на „Додатък към санктпетербургските сравнителни речници“ (Cod. Кор. 31 в Копитаровата сбирка в Народната и университетска библиотека в Любляна. – В: Език и литература. N 3-4, 2018, с. 225-334. pISSN: 0324-1270; eISSN: 2535-1036).

Беше посочено, че Копитар е използвал т.нар. Четириезичник на Даниил. Той е съставен през 1794 г. и е наречен „Уводно обучение“ (Εἰσαγωγικὴ διδασκαλία), на ромейски (ρωμαϊκά – ромейски (гръцки); Βλαχικά – влашки; βουλγαρικά – български; Αλβανικά – албански, арванитско наречие. Българският е на базата на битолския и охридския говор. Четириезичникът е изследван подробно от Александър Ничев⁶². Речникът е издаден за първи път през 1794 г. в Москополе, но от това издание досега не е открит запазен екземпляр. Запазено е издание от 1802 г., в което не е посочено място на издаването, предполага се, че е Венеция или Дубровник.

За съставителя на речника Даниил Москополски (Δανιήλ Μιχάλη Αδάμη Χατζή) се знае, че по народност е влах (арумънин, цинцарин). Този речник, заедно с английски превод, е препечатан в книгата на Уилиям Мартин-Лийк (William Martin-Leake) [1777-1860], която има заглавието *Researches in Greece* (1814)⁶³. По всяка вероятност, Копитар е използвал именно този текст за свой източник. В своето четири томно издание Мартин-Лийк е дал много сведения за земите, населени с българи, в днешна Албания и Северна Гърция. Тъй като на практика е първият, който предоставя на европейския читател речниче, включващо и българския език, редно е неговото дело да се проучи по-подробно в някое бъдещо изследване по въпроса⁶⁴.

В третата глава на първия том Лийк специално е разгледал въпроси, свързани с историята на румънците и румънския език, както и въпроси на българската история и на българския език. Българите са представени с кратка историческа справка. При това, засегнати са ключови моменти от българската история, като е показана и добра осведоменост. Така У. Лийк е извършил два ценни приноса за славистиката и за бъдещата балканистика. Първо, той е представил в европейско издание доста обемен материал върху българския език, като е снабдил европейската наука с липсващи ѝ данни. Второ, Лийк е дал на практика идеята на Копитар да сравнява материали от

⁶² Ничев, Ал. Четириезичният речник на Даниил (гръцка и българска част). // Годишник на Софийския университет. Факултет по западни филологии LXX (2). София, 1977. с. 5 – 180.

⁶³ Вж. **William Martin-Leake**. *Researches in Greece*. London, 1914 (472 p.). Published by John Booth.

⁶⁴ Приготвяна е за печат статията на Л. Илиева, Ю. Манасиева “Българите и българският език сред другите на Балканите според У. Лийк (1814 г.)

албански, румънски и български. Прави впечатление, че Копитар, който прави следващата крачка след Лийк, “не забелязва” гръцкия език и вижда общи черти между граматиката на българския, румънския и албанския, но не отбелязва прилики с новогръцкия. Както е известно, днес новогръцкият език също се причислява от балканистите към т.нар. Балкански езиков съюз.

В Т О Р А Г Л А В А

Копитарова сбирка

в Националната и университетска библиотека в Люблина

Народната и университетска Библиотека в Люблина (НУБ) е получила книгите на Йерней Копитар от библиотеката на йезуитския колеж в града, от който ги е закупила. Особено място в личната библиотека на Копитар заемат ръкописите, които се пазят в специална колекция – т.нар. Копитарова колекция. Тя включва 33 ръкописа.

1. Библиотечен опис на сбирката

От значение за българската наука са някои от ръкописите, на които в тази част на докторантурата се прави кратък преглед.

1.1. Супрасълски сборник

Той е старобългарски кирилски сборник от X век, литургичен кодекс с огромно значение за старобългаристиката и славистиката. Написан е на кирилица и е най-ранният кирилски ръкопис, запазен до днес. Открит е в Супрасълския манастир (край град Бяlistок, Източна Полша) през 1823 г. от руския учен Михаил Бобровски. Днес ръкописът е разделен на три части, които се съхраняват на различни места: 1) люблянска част; 2) варшавска част; 3) част в Санкт Петербург. Преписът, направен от Копитар, обхваща всички части на ръкописа и е използван от Франц Миклошич за неговото издание на сборника.

1.2. Македонски постен триод от 13-и век

Ръкописът е на пергамент, 72 листа, 25 x 18,5 cm. В дисертационния труд представям описанието на Владимир Мошин какво представлява този ръкопис и как се е озовал в колекцията на Копитар.

1.3. Люблянски дамаскин

Кодекс на хартия, 108 листа, 20,5 x 14,5 cm. В докторантския си труд представям описанието на Мошин за този ръкопис.

Люблянският дамаскин е издаден от Ст. Аргиров (Ст. Аргиров. Люблянският български ръкопис от XVII вѣкъ) в “Сборник за народни умотворения” (СБНУ, т. 12, 1896 г.).

1.4. *Slovarček in druga besedila v bolgarščini*

Копитаровата сбирка със славянски кодекси съдържа (в Кодекс 31) и ръкописа *Slovarček in druga besedila v bolgarščini*. Данни за този ръкопис откриваме в интернет, като те там са

взети от публикация на Мошин⁶⁵ (по Mošin 1971) за този ръкопис.

1.5. Revnosta na togozi deto iskopa noviat kladenec

Горното заглавие представлява епиграф. Част е от Cod. Кор. 28. По отношение на съдържанието е съчинение за отглеждане на деца. Текстът е написан на хартия, 19,5 x 12 см. Шрифт от по 19 реда. Частта от кодекса включва стихове, написани на ръка, повечето от които са с поучителен характер. Съдържа 6 глави и се състои от 13 нива.

⁶⁵ <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:IMG-DHX6VDLQ>

ТРЕТА ГЛАВА

Физиологът в ръкописната сбирка на Копитар (Cod. Кор. 29)

В сбирката с ранни новобългарски ръкописи на Копитар (Cod. Кор. 29 по Ожеховска)⁶⁶ се намира „Физиолог“ – „най-дългият и най-загадъчният“ (вж. пак там) от четирите новобългарски текста в неговата сбирка. От тези четири ръкописа (Cod. Кор. 28, Cod. Кор. 29, Cod. Кор. 30 и Cod. Кор. 31) досега най-много внимание е обърнато на Cod. Кор. 29, като автор на неговото представяне и описание е на Ханна Ожеховска⁶⁷. Тази глава се състои от три части:

1. Физиологът в нашата и в европейската литература

Частта дава представа какво произведение е *Физиологът* в нашата и в европейската средновековна литература: популярно богословско съчинение, една от най-широко разпространените книги в християнския свят през Средновековието. В най-старинната си редакция, възникнала на гръцки език вероятно през II в. сл. Р. Хр.⁶⁸ в Александрия⁶⁹, тя съдържа около 50 слова с описания на животни, растения и камъни. Всяко слово има определена структура: то започва с цитат от Библията, следва формулата "ὁ Φυσιολόγος ἔλεξεν περὶ..." (Физиологът каза за...), в която се назовава животното (растението, камъкът), на което е посветено словото.

2. Вътрешноезиков превод на Физиолога в Тиквешкия сборник

В тази част от главата се представят данни за вътрешноезиков превод на Физиолог на съвременен български от Лилия Илиева и Петко Петков⁷⁰, като коментар за него представя Илиева (вж. пак там). Този преведен от тях текст на Физиолога не е от сбирката на

⁶⁶ Вж. **Ожеховска 1983**: Български „Физиолог“ от сбирката на В. Копитар в Народната и университетска библиотека в Люблина (Cod. Кор. 29). –В: Старобългарска литература 13. С., 1983, с. 91.

⁶⁷ Вж. пак там, с. 91-143; също и **Ожеховска 1981**: Четири български ръкописа от началото на XIX век, намиращи се в Люблианската Народна и университетска библиотека (НУК). –В: Старабългаристика, 4. С., 1981, с. 99-120.

⁶⁸ Според някои изследователи Физиологът е възникнал по-скоро около средата на III или дори през IV в. Вж. напр. Lauchert 1889. В по-ново време към това мнение се присъединяват напр. М. Кърли (Curley 1979, 2009) и А. Скот (Scott 1998).

⁶⁹ Sbordonе 1936: XVI-XVII.

⁷⁰ Вж. **Физиолог**. – В: Лилия Илиева, Петко Петков, Лъчезар Перчеклийски. Средновековни български новели. Тиквешки сборник. Текст и изследвания. Бл., 2010, с. 60-66; вж. пак там, с. 12, с. 159.

Копитар, а е част от Тиквешкия сборник, станал известен на науката благодарение на неговия откривател Начо А. Начев⁷¹. Текстът на Физиолога в Тиквешкия сборник е един от множеството Физиолози в нашата новобългарска книжнина.

3. Вътрешноезиков превод на Физиолога от сбирката на Копитар

Тази част от третата главата на докторантурата представлява вътрешноезиков „превод“ от новобългарски на съвременен български език на текста от Физиолога в сбирката на Копитар (Cod. Кор. 29), като за основа на този превод служи текстът на Физиолога, публикуван от Ожеховска⁷².

Запазеният в сбирката на Копитар ръкопис включва 43 статии с характеристика на следните животни: *кóкись* (кукуви́ца; кокови́ца) ‘кукувица’; *тарчѣкъ*; *псе* ‘куче’; *крокондѣль* ‘крокодил’; *китъ* ‘кит’; *кердали*; *каркинъ*; *леѣ* (*арслáнь*) ‘лъвъ’; *аспѣда*; *алиптигѣль* (*лѣси́ца*) ‘лисица’; *во́ль* ‘вол’; *ви́дра* (*ѡдропѣды*) ‘видра’; *гипѣсь*; *гѣранъ*; *пчилъ* ‘пчела’; *дѣва́ котка* ‘дива котка’; *съсилъ* ‘съсел, сънливец’; *ми́рена* (*мурени балѣ морскà*); *ми́рмигѣль* (*мравѣя*) ‘мравка’; *ни́са* ‘патка’; *мантихиръ*; *единорóгъ* ‘еднорог’; *навирáтимъ* (*гемѣтутáнь*); *онагрипъ*; *замѣа* (*смѣа*; *смѣа*) ‘змия’; *червѣй*; *пѣларгъ*; *многонóгѣй* ‘октопод’; *стрѹѣ* ‘камилска птица’; *густѣръ* *малоногнаа*; *морскимъ* *скаръ*; *таосѣ* (*пагонъ*, *пагинъ*) ‘паун’; *ехинтра* (*ѣхисъ*, *ѡхентра*) ‘богомолка’; *ѣлень* ‘елен’; *ѣвъ*; *ихнѣвъ*; *гáрванатъ* ‘гарванът’; *ки́къ*; *лѣвъ* ‘лъвъ’; *фѣсалѣ* *черноморскы* ‘медуза’; *ри́ба*; *хи́на* ‘гъска’; *лѣстовица* (*хелидѡн*) ‘лястовица’.

Тук тези статии са „преведени“ изцяло и за спецификата и съдържанието на този „превод“ представа може да даде следната статия:

3.18. *Ми́рена* (*мурени балѣ морскà*; *смѣрна*) ‘моруна’

Пояснителен коментар:

От латинското название на змиорковата риба *muraena* = *mūrēna* ‘мурена (морска риба)’ – вж. ЛБР 1990, с. 431. Названието е заето от

⁷¹ Вж. **Лилия Илиева, Петко Петков, Лъчезар Перчеклийски**. Средновековни български новели. Тиквешки сборник. Текст и изследвания. Бл., 2010, с. 5.

⁷² Вж. **Ожеховска 1983**: Български „Физиолог“ от сбирката на В. Копитар в Народната и университетска библиотека в Люблина (Cod. Кор. 29). –В: Старобългарска литература 13. С., 1983, с. 91-143.

латински и в гръцки. В БЕР, т. 7, с. 186 названието *смирна* е представено с текста „диал. ‘риба моруна, тигена’ от нгр. *σμίρανα*, което е от стгр. *μύρανα*.“

Вътрешноезиков превод:

У морето има риба, що се нарича мирена. Прилича на змията, малко е по-широка от змията. На Галиполи до Егрипа има ги много от тези риби. Ловците на онуй място наричат ги смирна: тези не ходят с друга смирна, ами със змията, защото когато ще ѝ дойде времето да ходи със змията, отхожда змията, че чак пици в морето. И смирната чува гласа ѝ и излиза насреща ѝ. Тогава змията като я види, избълва отровата си на един камък, и тъй се смесва със смирната. Прочее пак си взема змията отровата и си отива.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

Кодекс 28 и Кодекс 31 от сбирката с новобългарски ръкописи на Копитар

I. Кодекс 28 от Копитаровата сбирка

1. Начини за предаване на фонемния състав с помощта на букви

Вниманието тук е съсредоточено върху частта от ръкописната сбирка на Копитар със сигнатура *Cod. Кор. 28*. Този ръкописен текст се анализира откъм начина на предаване на фонемния състав на лексиката с помощта на използваните от неизвестния автор на поетичните текстове букви. Известно е, че първият официален български правопис е въведен в употреба значително по-късно (1899 г.) и от тази гледна точка интерес представлява буквената система, която авторът употребява близо век и половина по-рано. Проследява се начинът на представяне на вокалите и на консонантите в текста, като се обръща внимание и на графемите от латински и гръцки, присъстващи в него. Всяко означаване на вокал или консонант се онагледява с пример от текста, а в случаите, когато за означаване на един звук се употребяват две или повече графемите, те също се онагледяват с думи от текста, съдържащи тези графемите.

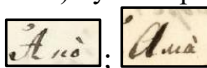
Например:

Начин за отбелязване на вокалите

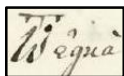
Вокал **а**

Предава се с помощта на кирилските букви **А** (когато е в началото на изречението) и **а** (когато с нея не започва изречение).

а) Фонемата **а**, когато стои в началото на изречение, се предава със стилизирана голяма (главна) буква. Графичният ѝ вид е двойк:

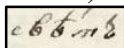

б) Фонемата **а**, когато не е в началото на изречението, се предава с кирилската буква **а**:

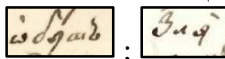

в) Фонемата **а**, когато е на мястото на старобългарската ятова гласна, се отбелязва с помощта на старобългарската графема **ѣ**. Известно е, че с нея се отбелязва и фонемата **е** при наличие на запа-

ден говор, но множеството случаи с пълна редукция на широките вокали в текста в съответните им тесни сочи, че говорът е източен, а това означава, че би трябвало с **ѣ** авторът да отбелязва наличие на **'а** (т.е. в позиция след мек консонант):

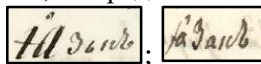
г) В позиция след консонант на мястото на **'а** след мек консонант авторът отбелязва наличието на **а** с помощта на буквата **я**:

д) В случаите, в които авторът на текста отбелязва наличие на двуфонемно съчетание, в състава на което влиза **а**, той отбелязва това съчетание с помощта на различни букви:

- С буквата **ѡ**:

Стои в началото на изречението и отново, както във всички случаи с останалите букви, с които авторът на текста предава място на фонема в началото на изречението, изписването на буквата е стилизирано. В останалите случаи, когато това двуфонемно съчетание не е в началото на изречението, се предава с **ѡ**:

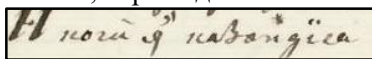

С буквата **я**:

- стои в началото на думата пред консонант:

- стои в края на думата след вокал:

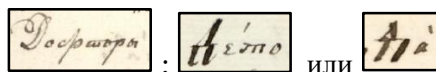
- С помощта на **я** авторът отбелязва и наличие на винителната лична местоименна форма за 3 л., ж.р. в ед.ч.:

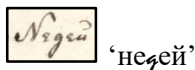
Начин за отбелязване на консонантите

Консонант **д**

а) В началото на изречението се предава с две стилизирани графеми, като се забелязва непоследователност на начина за писане на втората от тях:

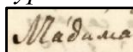
б) Когато с този консонант не започва изречение, авторът го изписва еднотипно:

Прави впечатление и употребата на графема, които авторът заема от гръцката азбука. Например:

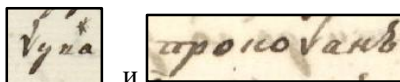
а) Графема **ϑ**

Авторът я употребява рядко. Забелязана е употреба в поетичния текст в думата от гръцки **μαθήνιά** 'урок':

б) Графема **ψ**

Употреба е забелязана спорадично в поетичния текст:

В заключение може да се обобщи, че а) авторът в началото на всяка строфа поставя знак, идентичен с днешните кавички; б) започва строфата задължително с главна буква, която много рядко не е украсена с орнаменти.

По отношение на главния въпрос, който е обект на изследване тук – особености на буквения състав при предаване на фонемите, анализът на констатираните особености сочи към следните по-важни изводи:

А. При цялата неустановеност на правописни принципи, като цяло неизвестният автор използва кирилска графика за предаване на звуковия състав на вокалите и консонантите в използвания от него български език на поетичните текстове.

Б. В някои случаи (в поетичните текстове – при четири консонанта и един вокал) авторът употребява латински буквени символи. Появата на тези латински букви в текста е паралелно с техните кирилски съответствия. Употребата им не е строго регламентирана и не е установена зависимост от мястото на вокала, консонанта или някакво друго обстоятелство.

В. Авторът прибегва и до помощта на гръцки букви, при това само в случаи, когато с тях трябва да обозначи наличие на специфични говорни звукове. Един от тях не характеризира българската фонемна система (срв. **Ψ** в гръцката дума **μάθημα** ‘урок’), а другата (**ψ**) предава специфичен консонант в гръцки, който в български може да се предаде само със съчетание от консонанти (например *псува* и *прокопсан*).

Г. Умението на автора да борава с три различни графични системи, на трите първи писмени езика в Европа, показва, че той е изключително грамотна и изключително ерудирана за времето си личност.

Д. В поетичния текст авторът държи да разясни на читателя значението на чуждиците, които използва – представя го в полето отстрани на текста, като те задължително са на гръцки език, а думата, за която следва това пояснение, той отбелязва със звездичка.

2. Кодекс 28 и поетични опити от началото на XIX век в ръкопис

Копитаровата колекция от ръкописи включва и български ръкописни текстове (вж. Илиева 2018, с. 213), някои от които са **поетични**. Именно особеностите на такъв ръкописен текст се анализира в тази част от труда.

А. Автентичното съдържание на кодекса откъм пояснителни бележки към него, направени от югославския славист с руско потекло Владимир Мошин (вж. Mošin в библиографията), *е следното*:

Revnosta na togozi deto iskopa noviat kladenec, bolgarski, začetek XIX. stoletja. *Jagić, 132; Iljinski, št. 22, str. 271; Jacimirski, št. 26, str. 909-910.*

Papir, 19,5 x 12 cm; ff. 28: iz dveh leg sešit zvezek, prva ima 12 zelenkastih, druga 16 rumenkastih listov; obe sta zlato obrezani in imata za ovitek dvojni list rjavkastega pisemskega papirja. Žig ljubljanske licejske biblioteke na prednji in zadnji strain ovitka. Pisava po 19 vrstic, kurziva iz začetka 19. stoletja. Bolgarski pravopis z akcenti.

Gornji naslov predstavlja epigraf, postavljen na začetek spisa. Po vsebeni je to sestavek o vzgoji otrok. Vsebuje 6 poglavij in 13 stopenj.

Степен' первын. Не ще ты стапа афендимѸ, покоренъ този
трѹд', дѣто са подакиѹ на изкопаванито томѸзи новію кладенцѸ
...

V tekstu je veliko verzov, kakor n.pr.: Стіховы на родітелытѣ,
стіховы на манка, стіховы на лихонмѣніатъ in drugo.

Т е т р а с т х ы н а д а с к а л а .

Логіотатѣ, не ще ты бы зла воле

ако нда и на тебе да се моле

Замъ да си нѣ салтъ Ѹчителъ па пісмото,

ами и проводител на доброто.

**Б. Съдържанието на този кодекс на съвременен български
език, в превод от словенски, е следното:**

Ревността на тогози дѣто изкопа новият кладенец, български,
началото на XIX. век. Ягич, 132; Илински № 22, стр. 271;
Яцимирски № 26, стр. 909-910.

Хартия, 19,5 x 12 см; ff. 28; от двете посоки шиена тетрадка,
първата има 12 зеленикави, а втората 16 жълтеникави листа; и двете
са обложени със злато и имат за корица двоен лист кафеникава
хартия. Печат на Лицейската библиотека в Люблина отпред и отзад
на корицата. Шрифт от по 19 реда, наклонен от началото на 19 век.
Български правопис с акценти.

Горното заглавие представлява епиграф, поставен в началото на
надписа. По отношение на съдържанието, това е съчинение за
отглеждане на деца. Съдържа 6 глави и 13 нива.

Степен' первын. Не ще ты стапа афендимѸ, покоренъ този
трѹд', дѣто са подакиѹ на изкопаванито томѸзи новію кладенцѸ
...

В текста има много стихове, например: Стіховы на родітелытѣ,
стіховы на манка, стіховы на лихонмѣніатъ и други.

Т е т р а с т х ы н а д а с к а л а .

Логіотатѣ, не ще ты бы зла воле

ако нда и на тебе да се моле

Замъ да си нѣ салтъ Ѹчителъ па пісмото,

ами и проводител на доброто.

На ръбовете на другата страна има бележки, голям брой на
гръцки.

В. Самият ръкописен български текст на кодекс 28 включва 59 листа.

Забелязани са следните негови най-важни особености:

I. Връзка с класическата старобългарска традиция при външното оформяне на текста

1. В духа на оформяне на класическите старобългарски текстове, авторът в началото на някои от сложните изречения, които по обем са с характер на голям абзац, украсява с удебелен шрифт или цялата начална дума, или представя с характер на орнаменти и удебелена нейната първа буква – така оформен текст има на с. 3, 6, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 22 и др.

2. На повече от половината листове на ръкописа има бележки, които са с характер на приписки: с. 8, 9, 11, 12, 14, 19, 24, 30, 31, 33, 38, 40, 41, 44, 45, 46, 48, и др.

II. Опит авторът да организира текста откъм принадлежащите му части

1. Разделяне на текста на степени

Ръкописът започва със степени. Тяхната поредност не се нарушава, включително и когато авторът вмъква в текста глави. Те са общо 13. От с. 3 до с. 15 са разположени степените от първа до пета. Шеста е на с. 18, седма – на с. 20, осма – на с. 22, девета – на с. 23, десета – на с. 25, дванайсета – на с. 29, тринадесета – на с. 37. Степен единадесета или е прескочена от автора и след десетата е номерирал погрешно следващата като дванадесета, или в колекцията на Копитар има липсваща част.

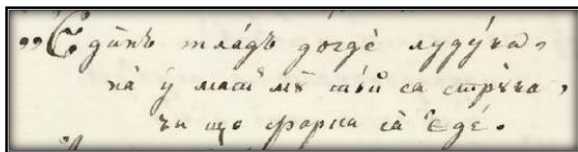
2. Делене на текста на глави

Между отделните степени са вмъкнати глави, всяка от които е представена със специален удебелен и украсен шрифт. Общият им брой в ръкописа е шест.

3. В текста авторът представя два типа **поучения в стихотворна форма**: а) които са без персонален адресат, и такива, който б) са пряко отправени към някого.

3.1. **Поучения без персонален адресат.** Основно те намират място в текста до пета степен, преди началото на неговата първа глава. Пак без да са персонално отправени, са стиховете на последните две страници на ръкописа - с. 56 и 57, озаглавени „Други стихове“ и „Други тетрастихове“.

На с.13 откриваме следното поучение:

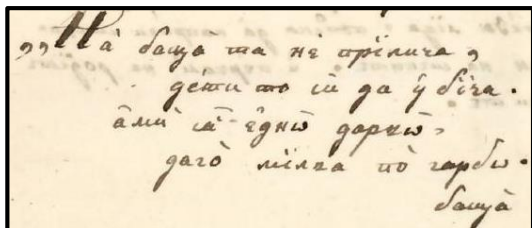

На съвременен български език:

Един млад, догдѣ лудува,
на ума си му тъй се струва,
че що хвърка, са яде

3.2. Поучения с персонален адресат. Този персонален адресат е различен – користолюбецът (с. 32-37); родителите (с. 53); бащата (с. 53-54); майката (с. 54-56); даскалът (с. 56-57).

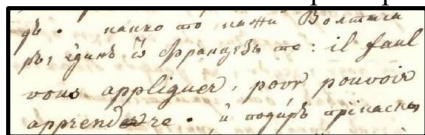
На с. 53, в частта „Други стихове на баща“, откриваме следното нравоучение:

На съвременен български език:

На бащата не прилича
детето си да обича,
ами с едно дърво,
да го милва по гърбо

4. Някои от изреченията в текста са оформени на френски език (с. 47) и на латински (с. 49), което свидетелства за изключителната ерудиция и езикова компетентност на автора на ръкописа:

с. 47

III. Хипотеза за локализиране на диалекта на автора на ръкописа

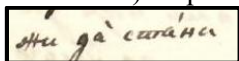
Маркер за диагностициране на говор може да е изговорът на стб. ѱ. В ръкописа обаче този старобългарски вокал стои и в едносрични

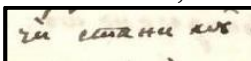
думи, и пред сричка с предни вокали, и пред сричка с непредни вокали, така че няма как да се разбере кой точно е бил неговият застъпник по това време и в тези позиции.

В текста обаче се наблюдават и форми като **знай секи** 'знае всеки'; **от секиго** 'от всекиго', които са във връзка със стб. **въсѣкъ** 'всеки', т.е. **ѣ** пак пред преден вокал, но този път писан като Е.

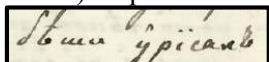
Все пак текстът дава известно основание да се допусне, че говорът вероятно е източен, тъй като в речта на автора му са отразени множество случаи на качествена редукция на вокала Е в И:

а) в проклитики: жи 'же'; чи 'че'

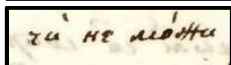

б) в краесловието:

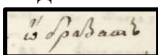

бѣши описъл 'беше описал'

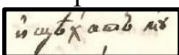

чи не можѣ 'че не може'

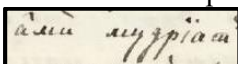
Изговорът на стб. **ж** в целия ръкопис е отбелязан с *а*, а днес този тип изговор характеризира от източните български говори пирдопския от западнобалканските говори и дорковския от централните рупски говори. Друга източна (от днешна гледна точка) особеност в ръкописа е определителната членна форма за имената от мъжки род в единствено число, които в ръкописа са с компонент -т:

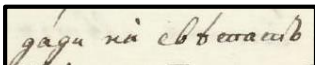
'образът'

ищѣхат му 'желанието му'

ами мѹдриятъ 'ами мъдрият'

дади на светът 'даде на света'

Ожеховска допуска говорът да е от балканския регион, като оставя на диалектолозите да дадат окончателното становище⁷³.

II. Кодекс 31 от Копитаровата сбирка

⁷³ Вж. **Ожеховска, Х.** Четири български ръкописа от началото на XIX в., намиращи се в Люблянската Народна и университетска библиотека (НУК)". – В: PALAEOBULGARICA, кн. 4, 1981 г., с. 102.

В сбирката на Копитар е и Cod. Кор. 31, в който Марко Георгиевич⁷⁴ превежда част от Евангелието на Лука. Евангелските разкази на четиримата евангелисти са преведени на новобългарски и от Неофит Рилски⁷⁵ и този факт дава възможност двата превода да се съпоставят, за да се анализират общите и различните начини при изписването на текстовете при неустановения още стандарт (към тогавашния момент) за писане в българския език.

1. Преводът на Евангелието от Лука в Cod. Кор. 31 от Марко Георгиевич и преводът му от Неофит Рилски

1.1. Съпоставка на двата евангелски текста от Част 10 (при Неофит – I.)

В тази част от изследването се съпоставят графични, фонетични, морфологични, стилистични и семантични особености при превода на евангелските текстове от двамата автори:

- Неофит (нататък в примерите – НР) поставя **ѣ** на етимологичното му място в думата, докато Марко Георгиевич (нататък в примерите – МГ) на това място изписва застъпника му **е**: **нѣкой** [НР] ~ **нѣкой** [МГ] - стих 31-и; **мѣсто** [НР] ~ **мѣсто** [МГ] - стих 32-и.

- Неофит изписва графемата **ѡ**, докато Марко Георгиевич на нейното място поставя **е** (**сѡщеникъ** [НР] ~ **свещѣникъ** [МГ]) или **я**: **тоѡ** [НР] ~ **тоѡя** [МГ] - стих 31-и; **самарѡнинъ** [НР] ~ **Самарѡнинъ** [МГ] - стих 33-и; **тиѡ** [НР] ~ **тыѡя** [МГ] - стих 36-и.

- на мястото на Неофитовото **ѡ**, Марко Георгиевич поставя **а**, като случаите със замяна на **а** < **ѡ** ясно показват диалектния характер на това **а**, тъй като и до днес и в югозападнобългарските а-говори, и в западнорупския преходен банско-разложкия говор **ѡ** > **а**: **пѡтъ** [НР] ~ **пѡтъ** [МГ] - стихове 31-и и 33-и; и др.

- Неофит пише определителните членове и кратки местоименни форми в ролята им на енклитики отделно, докато Марко ги включва в състава на думата: като го видѣ [НР] ~ **кактѡго видѣ** [МГ]; **сожали мѡ се** [НР] ~ **разжѡлисе** [МГ] - стих 33-и; и др.

⁷⁴ За пълното съдържание на Cod. Кор. 31 и хипотезата, че Марко Георгиевич е личността на неизвестния му досега автор, вж. Илиева, Л. Език и литература, бр. 3-4, с. 233-234. С., 2018.

⁷⁵ Вж. **НОВЫЙ ЗАВѢТЪ ГОСПОДА НАШЕГѦ ІІСУСА ХРІСТА. Изданіе трѣте. Лондонъ. 1859.**

- с народно-разговорен оттенък са употребени при превода думи и конструкции от Марко Георгиевич в съпоставителен план с превода на Неофит Рилски: *пѣтъѡвашѣ* [НР] ~ *яхаше по тоя паѣ* [МГ] (в стих 33-и); и *рече мѡ* [НР] ~ *и велиму* [МГ] - стих 35-и; и др.

- семантично разминаване в стих 30-и – докато при Неофит човекът слиза *отъ ѿерѡсалима во ѿерѡхонъ*, то при Марко Георгиевич човекът слиза от *Иерихонъ в' Иерусалимъ*.

1.2. Съпоставка на двата евангелски текста в Част 35 (при Неофит 61')

Преведените текстове в тази част са почти по равно и това дава възможност направените по-горе наблюдения да се прецизират и ообобщят. Най-важните от тях са:

- Неофит, макар и изключително рядко, също изписва слято с предходния глагол кратката местоименна форма *се* на възвратното лично местоимение в ролята му на енклитика към възвратните глаголи *радѡвайтесе* (стихове 5-и и 8-и), *затѣрчасе* (стих 19-и) и *намерѣсе* (стих 23-и).

- на Неофит също не е чужда употреба на лексика от живия народен език: *ѡ ниѡъ* (стихове 3-и и 11-и), *тѡра ѡ* (стих 4-и), и *траси прилѡжнѡ* (стих 7-и), *сѡбра сичко* (стих 12-и), и *той начна* (стих 13-и), *внетре* (стих 27-и) и др.

- Марко Георгиевич употребява обикновени народни думи с преход *к' > ѣ*: *дѡмамъ вѡмъ, заѡѡ така ѣ быде радѡсь на небѡто* (стих 7-и), *малѣѡя сынъ* (стих 13-и), *ѣ стѡна, та ѣ ѡда при баѡцѡми, и ѣмѡрека*: (стих 18-и), и др.

- Марко употребява деепричастни форми, които не откриваме при Неофит: *дѡмѡѡ ѣи* (стих 2-и, 6-и, 9-и); *жѡвеѣи блѡднѡ* (стих 13-и).

Анализът на двата преведени текста налага следните изводи

- Употребените от Марко Георгиевич форми с *ѣ < к'* и *ѡ < стб*. *ѡ* категорично с езикови факти потвърждават твърдението на Лилия Илиева, че неизвестният автор на Cod. Кор. 31 е той и Банско е неговото родно място.

- Освен владеенето на гръцки на изключително високо ниво⁷⁶, Марко притежава и безспорното умение да перифразира така оригиналния текст, че до читателя да достигне най-същественото и значимо от него. Що се отнася до употребата на лексика, възможно най-близка и разбираема от обикновения читател, това сочи, че Марко превежда с намерението да бъде полезен на своите сънародници и затова доближава максимално близо до тях съдържанието на свещения текст.

- Преводът на Новия завет от Неофит Рилски е изключително постижение и е ценен най-вече с това, че е още една стъпка напред в процеса на създаване на нормативен характер на новобългарския език.

III. Обща характеристика на говора на Банско

Тъй като нататък в изследването предстои да се направят съпоставки, на основата на които да се определи принадлежността на Марко Георгиевич към определен диалект (към кой диалект принадлежи Неофит Рилски е ясно) и на тази основа да се подкрепи или отхвърли твърдението на Илиева за неговото родно място (вж. Илиева 2018), е необходимо да бъдат представени основните особености на говора на Банско. Представя се застъпникът на стб. **Ѣ** (Ѣ с дължина); на стб. **Ѧ** (а); на стб. **Ѧ** (доминиращ е, и спорадично а); на стб. **Ѧ** (ā, а, о; у); на стб. **Ѧ** (е, а); на старите **рѦ, рѦ** (рѦ; Ѧ) и **лѦ, лѦ** (Ѧ); на **шт** < *tj, ktj, skj, sk', stj (-ш'ч'-) и **жд** < *dj, zdj, zgj, zg' (-ж-); изговор на консонанта -ч' на мястото на -к' и т' (пāч'; суфāл'ч'а; ч'ебāпче) и -м'- на мястото на -д'- (ц'āвул); окончание **-иш'ч'а** за част от едносричните съществителни имена от м.р. в мн.ч. (двѡриш'ч'а, краиш'ч'а, пāтиш'ч'а); окончание за мн.ч. -е на повечето многосрични съществителни имена от м.р. (вуденичерѡ, ери'ѡне); членна морфема **-о** (под ударение) и **-у** (в неударена позиция) за същ. им. от м.р. след исторически твърд краен консонант или затвърдял впоследствие (градѡ, увѡну) и с **-е**, когато крайният консонант е исторически мек (мāжѡ, денѡ, сунѡ); членна морфема **-ту** (< -то) за същ. им. от м. р., завършващи в мн.ч. на **-е** (гѡстету,

⁷⁶ Л. Илиева свидетелства (вж. Илиева 2018: 233), че освен гръцки, Марко Георгиевич е владеел още френски и немски.

кун 'ѣту); отсъствие на консонанта **-м** в окончанието на глаголите от I и II спрежение за 1 л., ед.ч. в сег. вр. (*вѣра, нѣра*); окончание **-аа** и за трите спрежения в 3 л. мн.ч. (*дѣаа, напѣаа, вѣнчаа*); мин. страд. прич. със суфикс **-н** (*бѣен, извѣен, измѣен*); двойно акцентуване при думите с три и повече срички (*кѹкувѣчин; нѣжувѣту*) и др.

IV. Особенности от говора на Банско в превода на Евангелието на Лука

А. Преводът на Марко Георгиевич

В тази част на изследването добавяме езикови факти, които подкрепят твърдението на Л. Илиева (вж. Илиева 2018: 233), че Банско е родното място на Марко Георгиевич и че той е авторът на превода на Светото Евангелие от Лука в ръкописната сбирка на Копитар.

Глава десета:

Марко Георгиевич в бележките си към превода на текстовете от Евангелието пояснява, че звукът **е**, отбелязан с ударение с наклон наляво, трябва да се чете/произнася като отворено **е**. С такова ударение той е изписал **е** < стб. **ѣ** в думите *нѣкой човѣкъ*, с които започва цитираният стих в тази глава. Фактът, че в бележките си към своя превод Марко Георгиевич различава и друго **е**, което той отбелязва с ударение, което е с наклон надясно, ясно показва, че „*ѣ* - *отворено*“, както той се изразява в тези бележки, е с широк изговор, какъвто е и днес изговорът на стб. **ѣ** в говора на Банско. Примерите, които Марко Георгиевич дава в тези свои обяснителни бележки, които съдържат този „отворен“ изговор, също потвърждават, че той се наблюдава на мястото на старобългарската ятова гласна: „*нѣкой; човѣкъ; мѣсто; грѣшникъ*“.

- В стих 30-и, трети ред (*коѣтогѡ соблѣкоха, и бѣаго*) наблюдаваме в глаголната форма **соблѣкоха** закономерен и днес за говора на Банско застъпник **о** в префикси и суфикси на мястото на старобългарската задна ерова гласна **ѡ**.

- В стих 31-и наблюдаваме изключително ценната за идентифициране на говора на автора лексема *пѣтъ* ‘път’ (на втория ред). Макар и с Вуковата графема **ѣ** на мястото на банското палатално **ч’**, е ясно, че думата всъщност е същата, която и днес в говора на Банско се употребява за назоваване на ‘път’ – *пач’* (вж.

Цонев 2008: 120). Освен характерния за говора консонант **ч'** в краесловието на лексемата *пач'* 'път', налице в тази дума е и характерният за говора застъпник **а** < стб. **ѧ** (срв. със стб. **пѧтъ**). Лексемата *пѧтъ* 'път' наблюдаваме и в стих 33-и, ред втори. Няма друг български говор, в който семемата 'път' да се означава с лексемата *пач'*.

Във връзка с прехода $k' > ч'$ в банския говор е и изразът *чети запламе* 'ще ти запламя', употребен от автора на превода в стих 35-и – пети и шести ред. Частицата *ч'е* за образуване на форми на простото бъдеще време и сега е в употреба в говора (вж. Цонев 2008: 36).

- В акцентно отношение преводът съдържа множество лексеми, които са с краесловно ударение, характерно, освен за югозападно-българските а-говори, и за западнорупския бански говор: *паднѧ* (стих 30-и); *видѧго, заминѧ* (стих 31-и); *прохождѧлъ, видѧго, заминѧ* (стих 32-и); *видѧ, разжалѧсе* (стих 33-и); *повѧрзѧмѧ* (стих 34-и); *извадѧ* (стих 35-и); *паднѧ* (стих 36-и); *учинѧ* (стих 37-и).

Особености в Глава тридесет и пета, които и днес са в говора на Банско:

- В стих 2-и – трети и четвърти ред (*и с'нѧхъ ядѧ*), стих 12-и, първи ред (*ѿ нѧхъ*) и др. е употребена агломеративната форма на личното местоимение форма за 3 л. мн.ч. *нѧхъ*.

- В стих 4-и на глава 35-а авторът преводач употребява лексемата *да трѧси* 'да търси' (ред четвърти и пети; също и в ред четвърти на стих 8-и).

- В стих 6-и първият ред започва с изречението *И когѧси дѧйде домѧ*, в което последната дума *домѧ* 'вкъщи' е в ролята на наречие. Със същата външна форма, със същото ударение и със същата семантика това наречие е в активна употреба и днес в говора.

- Застъпник **-ѧ-** (**-y-**) на мястото на старобългарския заден еров вокал в предлога *със* наблюдаваме в стих 6-и, трети ред (*сѧсъ мѧне*); стих 8-и, четвърти ред (*и сѧсъ позѧръ* 'и с внимание, внимателно'); стих 9-и, трети ред (*радѧвайте се сѧсъ мѧне*), и др.

- В стих 7-и, първи ред и в стих 10-и, първи ред авторът на превода употребява пълната дателна форма *вамъ* на личното местоимение за 2 л. мн.ч.: *Дѧмамъ вѧмъ* 'говоря на вас'.

- В стих 7-и, на първия ред (също и в стих 18-и, редове първи и втори), отново авторът на превода е употребил частица за образуване на просто бъдеще време *ч'е*: *ѣ быѣде рѣдосѣ на небѣото*.

- В стих 9-и, трети ред, авторът е употребил възвратната глаголна форма *радѣвайтесе* 'радвайте се'.

- В стих 12-и, втори ред, наблюдаваме фонемата *ч'* (означена с Вуковото *ћ* – *малѣія сынъ* 'малкият син'.

- В стих 18-и, втори ред, авторът на превода е употребил формата за просто бъдеще време *ѣмѣрека* 'ще (му) река, кажа'.

- В стих 32-и, първи ред, авторът употребява глаголната форма *требѣваше* (*дасѣ развесѣлиме*) 'трябваше да се развеселим'.

Б. Преводът на Неофит Рилски

Банско е родното място на Н. Рилски, затова закономерно в преведения от него текст присъстват особености на този говор. Те дублират посочените вече особености в превода на Марко Георгиевич:

- *е* < стб. *ѣ*: *видѣха съ ѡчитѣ си* (в стих 2-и на с. 100); *ѡ десна та страна* (в стих 11-и на с. 101); *страхъ големъ* (в стих 12-и на с. 101); *на стрѣха та* (в стих 9-и на с. 110), и др.

- в стих 28-и на с. 102 авторът на превода употребява предлога *кодъ* със значение 'при' (*И като влѣзе ѡггело кодъ нем, рече*). Употреба на същия предлог със същото значение забелязваме и в стих 17-и на с. 143 (*да идемъ кодъ ваща ми*); *кодъ мене* в стих 16-и на с. 148; *заведоха го кодъ Пѣлата* в стих 1-и на с. 161; *прати го пакси кодъ Пѣлата* в стих 11-и на с. 161; и др.).

- определенителен член *-о* на съществителни и прилагателни имена от м.р. в ед.ч. откриваме в други *разиграше младенцецо* 'разигра се младенецът' (стих 41-и на с. 102); и *благословенъ э плодо* 'и благословен е плодът' (стих 42-и на с. 102); *возрадовасе дѣхо мой* 'възрадва се духът мой' (стих 47-и на с. 103); и *рече мѣ дѣаволо* 'и рече му дяволът' (стих 3-и на с. 109); *градо нихенъ беше направенъ* 'градът темен беше направен' (стих 29-и на с. 111)1 и др.

- с прехода на стб. *з* > *о* в префикси, суфикси и коренни срички (вж. Цонев 2008: 134) в родния говор на автора може да се обясни и появата в неговия текст на облици като *совершени* 'свършени' (стих 17-и на с. 100); *сотвори* 'сътвори' (стих 25-и на с. 101; стих 49-и на с. 103; стих 68-и на с. 103; стих 72-и на с. 104; стих 8-и на с. 121); и *ще*

да се воцари въ доматъ ‘и ще се възцари в дома’ (стих 33-и на с. 102); **возрадвасе** ‘възрадва се’ (стих 47-и на с. 103); **возвыши** ‘възвиши’ (стих 52-и на с. 103); **возлѣзе** ‘възлезе’ (стих 4-и на с. 104); **сотворете** ‘сътворете’ (стих 8-и на с. 107); и др.

- в днешния говор на Банско в активна употреба са агломеративните местоименни форми *них*’ и *ниш*’ (вж. Цонев 2008: 177). Формата *них* ‘тях’ и производните от нея притежателни форми *нихна*, *-о*, *-и* ‘тяхна, тяхно, техни’ откриваме и в текста на Неофит Рилски: **нихъ** (стих 65-и на с. 103; стих 26-и на с. 111; стих 25-и на с. 113; стих 46-и на с. 127; стих 15-и на с. 131); **въ нихъ** (стих 9-и на с. 104); **ѿ нихъ** (стих 15-и на с. 105; стих 34-и на с. 149); и др.

- в превода на Неофит откриваме архаична употреба на предлога **по** със значение ‘след’: **ела по мене** ‘ела след мене’ (стих 27 на с. 113).

- в стихове 44-и, 45-и и 47-и на с. 123 четем следния текст: ... и прикоснасе до пола та надреха та мѣ (стих 44-и); ... кой се прикосна до мене; (стих 45-и); ... и за коа причина се прикосна до него, каза мѣ предъ сички те люде (стих 47-и). И в трите стиха се повтаря глаголят **прикосна**, който в тези три текста е аористна форма със значение ‘допря се’, ‘докосна се’. Със същото значение и със същата външна форма този глагол все още е в активна употреба и сега в говора на Банско.

- засвидетелствани днес писмено от Р. Цонев (вж. Цонев 2008) глаголни форми *требѹва* (вж. пак там, с. 362; с. 365) и *трѣсеа* (вж. пак там, с. 366) наблюдаваме често и в превода на Неофит: **траси** ‘търси’, **трасеха** ‘търсеха’, **трасатъ** ‘търсят’ и **требѹва** ‘трябва’: **ѿ траси оѹпокоенїе** ‘и търси успокоение’ (стих 24-и на с. 132); **И трасеха го въ роднины те** ‘и търсеха го в (при) роднините’ (стих 44-и на с. 106); **вѣрнахасе во ѿерѹсалимъ да го трасатъ** ‘върнаха се в Йерусалим да го търсят’ (стих 45-и на с. 106); **И рече ѿмъ : а защо ме трасихте ; не знаете ли, че требѹва да самъ въ работы те на-ѿтца моего**; ‘И рече им: а защо ме търсихте? Не знаете ли, че трябва да съм в работите на Отеца мой?’ (стих 49-и на с. 107); и др.

- в стих 29-и на с. 116 четем: **Който те оѹдари ѿ една та страна по ѿвратъ, ѿвѣрни мѣ ѿ дрѹга та**: ‘който те удари от едната страна по бузата, обърни му и другата’. Неофитовият *образ* със значение

‘буза’ и в момента се употребява в централните югозападни говори в Благоевградско, със същото значение се употребява и днес в говора на Банско.

В изследването се анализират разликите в народните говорни особености, присъстващи в превода на двамата автори; в табличен вид се представят и разликите в превода на Евангелието от Лука в Cod. Кор. 31 от Марко Георгиевич и от Неофит Рилски.

Заклучение

Тук се представят основните изводи, до които води представеното изследване:

1. За първи път всестранно се изследват езиковите особености на Cod. Кор. 28 и Cod. Кор. 31 от Копитаровата сбирка с новобългарски ръкописи. Те, както вече стана ясно, съдържат поучителни текстове, поетични опити и откъси от Евангелието на Лука и са дело на родолюбиви българи, получили възможност да се образуват и работят в чужбина, предимно – във Виена.

2. Двата ръкописни текста показват, че макар и да държат на традицията, авторите им се стремят да създадат книжнина на достъпен и оттук – разбираем език. Наличието на лексика от народния език свидетелства, че 1) говоримият народен език започва да намира място в официални текстове, включително и в считаните за свещени текстове от Евангелието, 2) опитът да се държи на традицията и старобългарски вокали да се заместват с техни застъпници, да се изоставят старобългарски и среднобългарски езикови модели, както и да се употребява разбираем говорим народен език, свидетелства за осъзнат стремеж да се създаде нов български книжовен език на основата на говоримия.

3. Употребата на говорим народен език⁷⁷, създаден на основата на дамаскинарски текстове, разширява броя на адресатите, а това е

⁷⁷ Различни автори използват различни определения за назоваване на този език – за „живого болгарского языка“ вж. Петровский 1914: Петровский, Н. М. О занятиях В. Копитара болгарским языком. – В: Списание на БАН, 1914, т. 8, с. 21; за „ранна редакция на българския литературен език от неговия предстандартен (предпечатен) период“ вж. Ожеховска 1983: Ожеховска, Х. „Български „Физиолог“ от сбирката на В. Копитар в Народната и университетска библиотека в Люблина (Cod. Кор. 29)“. – В: Старобългарска литература, кн. 13, 1983, с. 91; за „книжовен български език от XVII век на народна основа“ вж. Демина 1985: Демина, Е. Тихонравовский дамаскин. Болгарский памятник XVII вып. 3. София, 48

от значение за повишаване на нивото на образованост у българите, тъй като анализиранияте текстове са с поучителен светски или с поучителен религиозен характер.

4. Употребените от считания за неизвестен автор на Cod. Кор. 31 езикови форми (най-често – от фонетично, морфологично и лексикално естество) свидетелстват, че той всъщност е Марко Георгиевич – твърдение, направено за първи път във филологическата ни литература по-рано от Л. Илиева и доказано от нея⁷⁸. Анализът на Cod. Кор. 31 тук потвърждава по категоричен начин верността на нейното твърдение.

5. Анализът по категоричен начин доказва и верността на твърдението на Илиева⁷⁹, че Банско е родното място на Марко Георгиевич.

6. За първи път в езиковедската и литературоведската ни наука са прави цялостен вътрешноезиков превод на Физиолога от ръкописната сбирка на Копитар.

6.1. Прави се опит да се уточни произходът на чуждите названия на животни в него.

6.2. Фактът, че текстът изобилства с гръцки съответствия на българските названия, като в някои случаи дори техни български аналози няма, говори, че авторът използва гръцки писмен източник за свой оригинал, който той превежда на български.

6.3. Фактът, че авторът на ръкописа в някои случаи използва две, три и повече чужди названия, за да обясни за кое животно е разказът му, сочи, че той използва повече от един източник (вероятно всеки – от различен автор), за да състави своя Физиолог.

1985; за „ранен новобългарски книжовен език“ вж. Велчева, Иванова 2010: Велчева, Б., Иванова Д. И от зазоряването тръгва денят. Изследвания върху приемствеността в развоя на българския книжовен език. Пловдив, УИ „Паисий Хилендарски“, 2010; за „народен български език“ вж. Илиева 2018: Илиева, Л. Българският първообраз на „Додатък към санктпетербургските сравнителни речници“ (Cod. Кор. 31 в Копитаровата сбирка в Народната и университетска библиотека в Люблина). –В: Език и литература. N 3-4, 2018, с. 231; и др.

⁷⁸ Вж. Илиева 2018: Илиева, Л. Българският първообраз на „Додатък към санктпетербургските сравнителни речници“ (Cod. Кор. 31 в Копитаровата сбирка в Народната и университетска библиотека в Люблина). –В: Език и литература. N 3-4, 2018, с. 230-233.

⁷⁹ Вж. пак там.

7. Изследването на трите кодекса дава ценни сведения за начина, по който е протекъл развоя в процеса на формиране и установяване на писмените норми на новобългарския книжовен език.

Публикации по темата на докторантския труд

1. Поетични опити от началото на XIX век в ръкопис. –В: Сборник с доклади от Националните филологически четения за студенти и докторанти „Югозападен университет 2019“, Бл., 2019, с. 155-172.

2. Начини за предаване на фонемния състав с помощта на букви в Кодекс 28 от Копитаровата сбирка. –В: Сборник с доклади от XIV Национални филологически четения за студенти и докторанти в чест на светите братя Кирил и Методий. Бл., 2020, с. 122-130.

3. Преводът на Евангелието от Лука в Cod. Кор. 31 от Марко Георгиевич и преводът му от Неофит Рилски. – Доклад от VI международни българистични четения за студенти, докторанти и специализанти в Мелитополския държавен педагогически университет „Богдан Хмельницки“ (Украйна), 26.11.2021 г. (под печат). Наличие на сертификат!

4. Особености от говора на Банско в превода на Евангелието на Лука от Марко Георгиевич и Неофит Рилски. – доклад от XVI Национални филологически четения за студенти и докторанти в чест на светите братя Кирил и Методий. Бл., 2022, (под печат).

Цитирана литература

1. **Алексиев 1931:** *Алексиев, Н.* Разложкият говор. – В: Македонски преглед. С., 1931. № 1, 91-124.
2. **Аргиров 1895-1900:** *Аргиров, Ст.* Люблянският български ръкопис от XVII век. – В: Сборник за народни умотворения, наука и книжнина. Т. 12, 1895, 463-560; т. 16-17, 1900, 246-313.
3. **Велчева, Иванова 2010:** *Велчева, Б., Иванова Д.* И от зазоряването тръгва денят. Изследвания върху приемствеността в развоя на българския книжовен език. Пловдив, УИ „Паисий Хилендарски“, 2010.
4. **Гечев 1938:** *Гечев, Ст.* Към въпроса за славянския Физиолог. С., 1938.
5. **Геров 1975:** Геров, Н. Речник на българския език. Част 1-6. С., 1975-1978.
6. **Демина 1985:** *Демина, Е.* Тихонравовский дамаскин. Болгарский памятник XVII вып. 3. София, 1985.
7. **Иванова 2015:** *Иванова, Ц.* Балканистиката като лингвистична наука в диахрония: начало и разгръщане на предмета на изследване. В: Балканите – език, история, култура. Т. 4. В. Т-во, ВТУ–ИВИС, 2015, с. 559–568.
8. **Илиева 2015 А:** *Илиева, Л.* Представителната форма на българския език в Европа през XVII и XVIII век. – В: Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“. Научни трудове, т. 53, кн. 1, Сб. 2015 А – Филология. (Paisii Hilendarski University of Plovdiv – Bulgaria. Researche papers, Vol. 53, Book 1, Part A, 2015 – Languages and literature).
9. **Илиева 2017:** *Илиева, Л.* Първата публикувана българска поетическа творба на новобългарски език (1793 г.). – В: Надмощие и приспособяване. Сборник доклади от Международната научна конференция на Факултета по славянски филологии. Т. II. София, 2017, с. 221–228.
10. **Илиева 2018:** *Илиева, Л.* Българският първообраз на „Додатък към санктпетербургските сравнителни речници“ (Cod. Кор. 31 в Копитаровата сбирка в Народната и университетска библиотека в Любляна). – В: Език и литература. N 3-4, 2018, с. 225-234. pISSN: 0324-1270; eISSN: 2535-1036).
11. **Илиева 2020:** *Илиева, Л.* Българската граматика през ситото на книжовния език и европейският езиков съюз (SAE). – В: Български език. Приложение. С., 2020, 67, с. 94-108.
12. **Илиева, Петков, Перчеклийски 2010:** *Илиева, Л., Петков, П., Перчеклийски Л.* Средновековни български новели. Тиквешки сборник. Текст и изследвания. Бл., 2010.
13. **Илчев, Иванова, Димова, Павлова 1998:** *Илчев, Ст., Иванова, Ан., Димова Анг. Павлова, М.* Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век. С, 1998. ISBN: 9789543770140.
14. **История 2008:** *Милтенова, А.,* съставител. История на българската средновековна литература. С., 2008. с. 744–752.
15. **Калиганов 1998:** *Калиганов, Иг.* Книги московской печати XVII столетия в библиотеке Рильского монастыря. – В: Славянский альманах 1997. Москва, 1998.
16. **Карнеев 1890:** *Карнеев, А.* Материалы и заметки по литературной истории физиолога. Санкт Петербург, 1890.
17. **Конев 2007:** *Конев, Ил.* Вук Караджич за българите и европейската българистика. С., „Пропелер“, 2007, с. 333.

18. Кочев 1980: *Кочев, Ив.* Характеристика на говорите в Пиринския край. – В: Пирински край. Етнографски, фолклорни и езикови проучвания. С., 1980.

19. Кочев 1982: Диалектна делитба на Пиринския край. – В: Български език, С., 1982, № 6, с. 488-493.

20. Мурдаров 1988: *Мурдаров, Вл.* Виена и началото на българската езикословна наука. Издание на Държавното издателство „Народна просвета“, София, 1988, 144 с.

21. Мурдаров 1999: *Мурдаров, Вл.* Виенската славистика и българското езикознание 1822–1849–1918“. Издателство „Пигмалион“, Пловдив, 1999 г. 414 с., ISBN 954 – 8336 – 45 – 6.

22. Ничев 1977: *Ничев, Ал.* Четириезичният речник на Даниил (гръцка и българска част). // Годишник на Софийския университет. Факултет по западни филологии LXX (2). София, 1977. с. 5 – 180.

23. Ожеховска 1981: *Ожеховска, Х.* Четири български ръкописа от началото на XIX в., намиращи се в Люблянската народна и университетска библиотека (НУК). // Paleobulgarica / Старобългаристика, 1981, № 4, с. 99–120.

24. Ожеховска 1983: *Ожеховска, Х.* „Български „Физиолог“ от сбирката на В. Копитар в Народната и университетска библиотека в Любляна (Cod. Кор. 29)“. – В: Старобългарска литература, кн. 13, 1983, с. 91-143.

25. Петровский 1914: *Петровский, Н. М.* О занятиях В. Копитара болгарским языком. // Списание на БАН, 1914, т. 8, с. 19–74.

26. Рилски 1859: *Рилски, М.* Новѣй завѣтъ господа нашего ИСХСА ХРІСТА сега Ново преведенный въ Славенскаго на Болгарскій языкъ Отъ НЕОФУТА Іеромонаха П. П. Рылца. Изданіе третье. Лондонъ. 1859.

27. Стоилов 2005: *Стоилов, А.* Българска диалектология (Помагало). Бл, 2005. ISBN 954-81-18-37-8.

28. Стоилов 2022: *Стоилов, А.* Българските говори в Източна и Югоизточна Македония. – (под печат в Македонския научен институт в София)

29. Стойков 2002: *Стойков, Ст.* Българска диалектология. С., 2002 г. (разширено и допълнено издание по предходните издания на този труд от 1949, 1962, 1968). ISBN 954-430-846-6.

30. Стойкова 1994: *Стойкова, А.* Физиологът в южнославянските литератури. София, 1994.

31. Ушаков 1971: *Ушаков, В.* Древнерусский перевод греческого словаря (рукопись Венской национальной библиотеки) Текст. / В.Е. Ушаков // Русский язык. Источники для его изучения. М., 1971. С. 44-58.

32. Цинзов 2008: *Цинзов, Л.* Особенности на разложкия говор. Пд, 2008.

33. Цонев 2008: *Цонев, Р.* Говорът на град Банско. Бл., 2008. ISBN 978-954-9438-04-8.

34. Ягич 1910: *Ягич, В.* История славянской филологии. Санкт Петербург, 1910 г.

35. Ágoston 2009: *Ágoston, G., B. Masters, eds.,* Encyclopedia of the Ottoman Empire. New York, 2009.

36. Cod. Кор. 31. – В: <https://www.dlib.si/results/?euapi=1&query=%27keywords%3dkopitarjeva+zbirka+slovanskih+kodeksov%27&pageSize=25&ftype=rokopisi>

37. Curley 1979, 2009: *Curley, Michael J. Physiologus: A Medieval Book of Nature Lore.* Translated by Michael J. Curley. The University of Chicago Press, 1979, 2-nd ed. 2009.

38. Dobrašinić 1980: *Dobrašinić, Golub.* Kopitar i Vuk. Beograd, 1980. Izdavačka radna organizacija Rad.

39.https://books.google.bg/books?id=4Jn4Je9SL8AC&pg=PA20&lpg=PA20&dq=Tin%C4%8Dek+Petelin%C4%8Dek&source=bl&ots=4YBcy_E22S&sig=ACfU3U1wae7kYGj7hrp-FqE6gMLVjitGBg&hl=en&sa=X&ved=2ahUKEwjStq3BsML3AhVnQvEDHXrFBg44FBD0AXoECBQQA#w=v=onepage&q=Tin%C4%8Dek%20Petelin%C4%8Dek&f=false

40. <https://www.prlib.ru/item/363789>

41.https://proxy.europeana.eu/2020127/URN_NBN_SI_DOC_IBTMDWNM?view=http%3A%2F%2Fwww.dlib.si%2Fstream%2FURN%3ANBN%3ASI%3ADOC-IBTMDWNM%2Fcdfb8900-c51a-42ba-9055-62b05dfe4e39%2FPDF&disposition=inline&api_url=https%3A%2F%2Fapi.europeana.eu%2Fapi

42.https://ia902201.us.archive.org/32/items/hesychiiglossogr00kopi_0/hesychiiglossogr00kopi_0.pdf

43. <https://digitallibrary.academyofathens.gr/archive/item/5599?lang=el>

44. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:IMG-DHX6VDLQ>

45.<http://physiologus.proab.info/?pg=%D0%B2%D1%8A%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5>

46. Grčević 2009: *Grčević, Mario.* Jernej Kopitar kao strateg Karadžićeve književnojezične reforme. *Filologia* 53, Zagreb. 2009.

47. Ivić 1926: *Ivić, Aleksa.* Arhivska građa o srpskim i hrvatskim književnim i kulturnim radnicima. 1740-1880. Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda II. Beograd-Subotica. 1926. SKA.

48. Kopitar 1808: *Kopitar, J.* Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark. Laibah, 1808.

49. Kopitar 1828: *Kopitar, J.* Albanische, walakische u. bulgarische Sprache. – *Jahrbücher der Literatur.* Wien, 1828.

50. Kopitar 1995: *Kopitar, J.* Jerneja Kopitarja Glagolita Clozianus - Cločev glagolit. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1995.

51. Lauchert F. 1889: *Lauchert, F.* Geschichte des Physiologus. Strassburg, 1889.

52. Leake 1814: *Martin-Leake, William.* Researches in Greece. London, 1914 (472 p.). Published by John Booth.

53. Miklosisch 1850: *Miklosisch, Fr.* Lexicon Linguae Slovenicae veteris dialecti. Vindobonae, 1850.

54. Mošin 1971: *Mošin, Vl.* Kopitarjeva zbirka slovanskih rokopisov in Zoisov cirilski fragment iz Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani [Texte imprimé] (= La collection des manuscrits slaves de Kopitar et le fragment cyrillique de Zois de la Bibliothèque nationale et universitaire de Ljubljana. SAZU, S. 112.

55. Pavlović 1864: *Pavlović, Stevan.* Vuk Stefanović Karadžić i književna radnja njegova. Srbski letopis. Matica srpska. 1864.

56. Sbordone 1936: *Sbordone, F.* Physiologus. Mediolani etc., 1936.

57. Scott 1998: *Scott, A.* The Date of the Physiologus. - *Vigiliae Christianae*, 52.4, November 1998, 430-441.

58. Tomova 2003: *Tomova, E.* Doxae of South Slavic Saints in Medieval Serbian Literature (Kopitar collection, Ljubljana, Slovenia). *Journal: Scripta & e-Scripta*, vol 1, 2003.

59. Thomson 1999: *Thomson, Francis J.* Jernej Kopitar and the Acquisition of Slavonic Codices from Chilandari and Zographou for the Imperial Court Library at Vienna in 1827. *Wiener Slavistisches Jahrbuch*. Vol. 45 (1999), pp. 201-218 (18 pages). Published by: Harrassowitz Verlag; Austrian Academy of Sciences Press.

Допълнителна литература

1. **Аргиров, Ст.** Един български ръкопис от XVII век в Пражкия музей. –В: *Периодическо списание*, IX, 1894, т. XLIV.

2. **Аргиров, Ст.** Принос към българския книгопис до 1877. –В: *Периодическо списание*, IX, 1895, т. XLVIII.

3. **Буюклиев, Ив.** Бартоломей (Йерней) Копитар. По случай 200-годишнината от рождението му. –В: *Съпоставително езикознание*. 1980, кн. 6.

4. **Бърнин, Д.** Ролята на Ириней Копитар за преоткриването на българския език. – *Български език*, кн. 3, 1988, с. 198–200.

5. **Винтер, К.** Вена как как центр славистики и сторжение национальной романтической мысли в домартовский период. –В: *VI. Mezinárodní sjezd slavistu v Praze 1968. Resumé přednášek, příspěvku a sdělení*. Praha, 1968.

6. **Георгиева, Е., Жерев, Ст., Станков, В.** История на новобългарския книжовен език. С., БАН, 1989.

7. **Иречек, К.** Книгопис на новобългарската книжнина 1806-1870. Виена, 1872.

8. **Лакићевић, Д.** Копитар и Вук. Београд, 1980.

9. **Менкаджиева, В.** Копитар, Бартоломей. – В: *Кирило-Методиевска енциклопедия*. Т. 2 (И–О). София, 1995, с. 442–445.

10. **Москополец, Даниил.** Εισαγωγική Διδασκαλία (Уводно обучение) в pdf формат. – В: https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%BE_%D0%BE%D0%B1%D1%83%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5

11. **Ожеховска, Х. Б.** Копитар за историческата документация на историята на българския литературен език. –В: *Първи международен конгрес по българистика*. Доклади. История и съвременно състояние на българистиката. 2., С., 1989.

12. **Петровский Н.М.** Первые годы деятельности В. Копитара. Казань, 1906.

13. **Петровский Н.М.** Копитар и *Institutiones linguae Slavicae dialecti veteris* Добровского. –В: *Журнал Министерства Народного Просвещения*. Санкт-Петербург. 1911, с. 6–109.

14. **Петровский, Н.М.** Библиографический список трудов В. Копитара. – *Русский филологический вестник*, 65, 1911, с. 180–187, 382–399; 66, 1911, с. 145–176.

15. **Петровский, Н.М.** О занятиях В. Копитара болгарским языком. – В: Списание на БАН, 1914.
16. **Теодоров-Балан, Ал.** Български книгопис. Дял първи. От времето на първата новобългарска печатна книга до последната руско-турска война (1641-1877). – В: Сборник за народни умотворение, IX 1893.
17. **Ягич, В.** Источники для истории славянской филологии. Письма Добровского и Копитара в повременном порядке. Санкт-Петербург, 1885.
18. **Ягич, В.** Источники для истории славянской филологии. Том II. Новые письма Добровского, Копитара и других югозападных славян. Санктпетербург, 1897.
19. **Ягич, В.** История славянской филологии. Санктпетербург, 1910.
20. **Bonazza, S.** Bartholomaeus Kopitar, Italien und der Vatikan. Munchen, 1980.
21. **Ivić, P.** Kopitarov uticaj na Vuka Karadžića i razvij vukovih shvatanja. – В: Kopitarjev zbornik. S simpozija ob 200-letnici rojstva Ljubljana, 21. In 22 novembra 1980. Ljubljana, 1981.
22. **Kernc, E.** Kopitar, Jernej (1780–1844). – In: Slovenska biografija. Sloven-ska akademija znanosti in umetnosti, ZRC SAZU, 2013.
23. **Mošin, Vl.** Kopitarjeva zbirka slovanskih rokopisov in Zojsov cirilski fragment iz Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani. Ljubljana, 1971.
24. **Navratil, J.** Jernej Kopitar. –В: Kopitarjeva spomenica. Ljubljana, 1880.
25. **Nahtigal, Dr. R. J.** Kopitarja spisov, I deo. Ljubljana, 1944.
26. **Nahtigal, R. J.** Kopitarja spisov, II del. Srednja doba 1818-1834. 2. Knjiga. 1825-1834. Ljubljana, 1945.
27. **Nahtigal, R.** Ob stoletnici smrti Jerneja Kopitarja. –В: Letopis Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, druga knjiga 1943-1947. Ljubljana, 1947.
28. **Peti-Stantić, A.** Zunajjezikovna zgodovina jezika: Kopitar in Gaj. Sveučilište u Zagrebu. Zagreb, 2006.
29. **Pogačnik, J.** Kopitarjeva zamisel o kulturnozgodovnickem razvoju pri južnih Slovanih. –In: Referati za VII međunarodni kongres slavstva u Varšavi (1973). Novi Sad, 1973.
30. **Pogačnik, J.** Jernej Kopitar. Ljubljana, 1977.
31. **Skok, P.** О važnosti Kopitarove I Miklošičeve slavistike za balkanologiju. –В: Мејународни конгрес слависта. Говори и предавања. Београд, 1939.
32. **Ћочић, Б.** О животу и раду Јерњеја Копитара. – В: Књижевност и језик, 27, 1980, 2, с. 152–156.